

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ НУШ**

Виконала студентка VI курсу групи У-61
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Васильчук Агафія Володимирівна
Керівник – канд. пед. наук., доц.
Павлюк Наталя Петрівна
Рецензент – докт. пед. наук, проф.
Вітюк Валентина Володимирівна

Рівне – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ.....	7
1.1. Аналіз нормативної бази дослідження.....	7
1.2. Позакласна робота: суть, принципи, зміст та форми.....	14
1.3. Модернізація позакласної роботи в контексті НУШ.....	27
1.4. Психологічні аспекти позакласної роботи для старшокласників та лінгводидактичні аспекти дослідження.....	33
1.5. Особливості позакласної роботи з української мови у профільному класі.....	43
ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ.....	47
РОЗДІЛ ІІ. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ.....	50
2.1. Система позакласної роботи з української мови у профільному класі філологічного напрямку.....	50
2.2. Перебіг і результати педагогічного експерименту.....	84
ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ.....	88
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
ДОДАТКИ.....	103

ВСТУП

Об'єктивною закономірністю в галузі освіти стало розповсюдження інноваційних технологій, які є ефективними нововведеннями в методах, формах, засобах навчання та виховання учасників освітнього процесу, та в структурі освітніх закладів. Це слугує високій якості, ефективності та результативності освітнього процесу. В умовах воєнного стану гостро постає питання побудови комфортного середовища в освітніх закладах, особливо для психологічно травмованих дітей.

Нова українська школа – це не лише школа навчання, а й місце розвитку компетентностей. Освітній процес вважатиметься досконалим, якщо встановлює загальні підходи для вирішення проблем, які можуть виникнути у майбутньому, а не лише задовольняє освітні запити сьогодення [79].

Новий Закон України «Про освіту» пояснює та визначає педагогічну діяльність як творчу та інтелектуальну діяльність працівника закладу освіти чи самозайнятої особистості формальної/неформальної освіти, що скерована на виховання, навчання та розвиток учня та його компетентностей (громадянських, загальнокультурних, професійних). Провідним принципом діяльності освіти визначено єдність навчання, виховання та розвитку. Тож процес навчання та процес виховання є нероздільними, а визначають комплекс педагогічних, науково-методичних заходів, які скеровані на розвиток учня через формування компетентностей як єдиний та важливий освітній процес, що відбувається під час проведення уроків та поза ними. Виховна робота, яка проводиться після уроків доповнює, поглиблює процес виховання, який відбувається під час уроків [36].

XXI століття висуває для педагогів важливі завдання – виховання гуманної, високо моральної особистості, яка здатна правильно розуміти та діяти згідно суспільних вимог, а також вивчати моральні цінності і діяти відповідно до них. Як у школі, так і у сім'ї необхідно глибоко розуміти процеси, що є фундаментом формування свідомості, самосвідомості людини; визначення етапів, яким властива висока дитяча податливість до впливів виховання [71].

Саме це і породжує **актуальність обраної теми** – формування мовної національної особистості учнів профільної школи як громадян у процесі позакласної роботи. Це питання потребує теоретичного та практичного опрацювання.

Основною формою організації навчання є урок. Однак для підвищення інтересу учнів до мови, як навчальної дисципліни, виховання в них любові до народу, мови та для загального мовного розвитку учнів проводиться позакласна робота.

Вегеш А. І. зазначає, що позакласна робота є обов'язковим складником навчально-виховного процесу у школі, оскільки допомагає учням розширити, поглибити та вдосконалити знання, які отримують на уроках. Дослідниця зауважує, що педагог не зможе отримати бажаного результату без організації систематичної позакласної роботи [13, с. 89-90].

Мета магістерської роботи – теоретично обґрунтувати зміст, суть принципи позакласної роботи з української мови в профільних класах, простежити зміни в контексті НУШ, створити експериментальну систему вправ для старших класів та перевірити її ефективність.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати нормативну базу, яка стосується процесу виховання в освітніх закладах;
- 2) з'ясувати поняття «позакласна робота» з різних точок зору;
- 3) схарактеризувати зміни в позакласній роботі в контексті ідей Нової української школи;
- 4) визначити психологічні та лінгводидактичні аспекти дослідження;
- 5) визначити особливості позакласної роботи з української мови у профільному класі;
- 6) створити експериментальну систему вправ та перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – позакласна робота з української мови в контексті НУШ.

Предмет дослідження – модернізація позакласної роботи з української мови для учнів 10-12 класів.

Методи дослідження. Для якісного розкриття теми, досягнення мети та виконання поставлених завдань було використано такі методи:

1) теоретичні – розглянуто та проаналізовано різні джерела, підручники, навчальні програми, що стосуються теми дослідження; визначено основні терміни;

2) емпіричні – діагностичні (анкетування, аналіз діяльності учнів), що застосовані для визначення рівня досліджуваної проблеми та результатів експерименту;

3) статистичні (використані для аналізу отриманих результатів та встановлення залежностей між досліджуваними явищами;

4) педагогічний експеримент застосовувався для перевірки ефективності розробленої системи вправ.

Наукова новизна полягає в теоретичному обґрунтуванні та створенні експериментальної системи вправ з української мови для позакласних заходів старшої школи в контексті ідей НУШ.

Практичне значення полягає в у використанні основних положень досліджуваної проблеми під час створення та проведення позакласних заходів з української мови для учнів старших класів профільного навчання, у практичній діяльності вчителів.

Апробація роботи була здійснена у статті «Модернізація позакласної роботи з української мови в контексті НУШ» на онлайн-конференції «Сучасні тенденції розвитку лінгвістики та лінгводидактики» (15 травня 2024 року, м. Рівне, Рівненський державний гуманітарний університет), а також у доповіді «Сучасні форми позакласної роботи з української мови в профільній школі» (16 травня 2024 року, Рівненський державний гуманітарний університет) на засіданні онлайн-секції «Мовна особистість в освітньому просторі: лінгводидактичний та аксіологічний аспекти» звітної наукової конференції викладачів кафедри стилістики та культури української мови філологічного

факультету РДГУ і здобувачів вищої освіти, які виконують наукові дослідження за тематикою кафедри.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, двох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи – 116 сторінок. Список літератури нараховує 116 джерел.

РОЗДІЛ 1. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ

1.1. Аналіз нормативної бази

У статті 15 Закону України «Про повну загальну середню освіту» прописано, що процес виховання в освітніх закладах є невід’ємною частиною процесу освіти та ґрунтується на культурних і загальнолюдських цінностях українців, на цінностях демократичного суспільства, дотримання прав, свобод громадян тощо [38].

Враховуючи сучасні події, що відбуваються в Україні – пріоритетним завданням педагогів постає ціль уміти допомогти, порадити, знайти життєві орієнтири учням, а не лише їм дати наукові знання та забезпечити якісне виконання освітньої програми. Як пояснює С. Баля, А. Кучерук, сучасних дітей важливо навчити вмінню долати невизначеність та труднощі, дбати про власне фізичне, емоційне благополуччя та родини, вміти співпереживати та правильно вирішувати конфліктні ситуації, підтримувати Збройні Сили України, внутрішньо переселених осіб тощо.

Система виховання в освітньому закладі має бути ефективною для комфорту учнів, їхніх батьків та педагогів. Особлива місія покладена на класних керівників, оскільки багато учнів, батьків під час воєнного стану проживають за кордоном, а завдання керівника полягає в утриманні зв’язку дитини зі школою.

Сучасні умови в Україні спонукають педагогів відшукувати альтернативні форми роботи для організації процесу виховання в Новій українській школі [4].

Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) пропонує декілька пріоритетних напрямів реформації виховання:

- прищеплення любові до свого народу та рідної землі, формування національної свідомості учнів;
- формування поваги до людей, мовної культури;

– формування працелюбності, поваги до державних символів та Конституції тощо.

Основними шляхами такого реформування виховання, Державною національною програмою передбачено декілька напрямів: наповнення змісту виховання культурно-історичними здобутками українців; запровадження сучасних підходів, форм, методів, систем, які б збігалися з потребами розвитку сучасної особистості та допомагали розкривати її таланти, розумові та фізичні здібності; об'єднання різних інституцій для виховання учнів та сприяння діяльності різних заходів, організацій, *що можна проводити в позаурочний час*.

Виховання та навчання, яке здійснюється в позаурочний час у навчальному закладі – забезпечує потреби учнів у творчій самореалізації, в отриманні додаткових знань та вмінь за особистими інтересами, також допомагає духовно та інтелектуально розвиватися. Позакласна робота допомагає задовольняти потреби учнів у визначенні професії згідно з їхніми інтересами та здібностями [23].

Згідно Закону України «Про освіту», повна загальна середня освіта має на меті різносторонній розвиток особистості, її *виховання* та соціалізацію, що передбачає цивілізовану взаємодію з навколишнім середовищем, здатність до життя серед суспільства, а також прагнення особистості самовдосконалюватися та навчатися протягом життя, самореалізовуватися тощо. Також Законом України «Про освіту» передбачено перелік зобов'язань педагогічного працівника, ось деякі з них:

- повага до гідності та прав учасників освітнього процесу;
- демонстрація власного прикладу поваги до суспільних цінностей та моралі (справедливості, гуманізму, толерантності тощо);
- формування в учнів усвідомлення важливості дотримання законів України, Конституції;
- виховання в учнів поваги до української мови, державних символів України, а також до культурних, історичних цінностей тощо [35].

В «Указі Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання» зазначено, що національно-патріотичне виховання – невід’ємний засіб громадянської освіти. Це пріоритетний напрям діяльності держави, суспільства, що передбачає розвиток національної свідомості людини і оснований на національних цінностях (свобода, гідність, соборність та ін.), формування патріотизму та поваги до законів, Конституції.

Формування національно-патріотичного виховання – це досить актуальне питання, що потребує консолідації та реакції на сучасні виклики в Україні. Цей тип виховання переходить у системну, цілеспрямовану діяльність різних органів влади, у тому числі і закладів освіти. В основу системи виховання покладені принципи зміцнення державності України, виховання патріотизму та національних цінностей.

Формування цінностей та громадянської самосвідомості базується на прикладах героїзму українців за цілісність держави в різні періоди – від княжої доби до сьогодення.

Важливим аспектом національно-патріотичного виховання постає повага до жертв Голодомору, депортацій та політичних репресій. До національно-патріотичного виховання необхідно приділяти особливу увагу, зважаючи на події, що відбуваються сьогодні в Україні, оскільки це важлива складова, що надає національну безпеку державі.

Серед основних напрямів досягнення мети «Стратегії Про національно-патріотичне виховання» виділено:

- удосконалення ролі державної мови як важливого елемента виховання та національної цінності; створення заходів з метою популяризації української мови;
- забезпечення відповідної організації методичної, науково-дослідної роботи в галузі національно-патріотичного виховання;
- запобігання негативним проявам поведінки, наркоманії, алкоголізму серед дітей і молоді саме через залучення їх до заходів, що стосуються національно-патріотичного, духовно-морального виховання [110].

Державами-учасницями Конвенції про права дитини було погоджено, що освіта дітей повинна бути проваджена на:

- 1) виховання пошани до людських прав, свобод та принципів, що проголошені в Статуті Організації Об'єднаних Націй;
- 2) вихованні поваги до людей, зокрема батьків, до рідної мови та національних цінностей;
- 3) виховання шанобливого ставлення до природи [47].

Мета базової середньої освіти реалізовується на підґрунті ціннісних орієнтирів, а саме:

- 1) виховання в учнів любові до свого краю та шанобливого ставлення до навколишнього середовища;
- 2) формування в школярів патріотизму, пошани до історико-культурних надбань українців, державної мови, чіткої громадянської позиції та культурних цінностей;
- 3) виховання чесності, милосердя, справедливості, взаємоповаги, уміння позитивно взаємодіяти дітей один між одним та дорослими, співпереживання тощо.

Згідно Державного стандарту базової середньої освіти, соціальна та громадянська компетентності передбачають уміння виявляти пошану до оточуючих, конструктивно співпрацювати, адекватно діяти в конфліктних ситуаціях, особливо які пов'язані з дискримінацією; дбайливо ставитися до особистих речей, дотримуватися здорового способу життя; розуміти та виконувати правила поведінки, що є загальноприйнятими та ґрунтовані на цінностях та ін. [25].

Закон України «Про охорону дитинства» говорить про те, що існує так звана система заходів, які стосуються охорони дитинства в Україні. Вона включає в себе забезпечення відповідних умов для навчання, розвитку, охорони здоров'я, *виховання* дітей тощо.

У Законі зазначено, що виховання дитини має розвивати її як особистість, формувати повагу до людських прав і свобод, рідної мови, національних та

культурних цінностей українців, готувати дитину до дорослого свідомого життя серед суспільства в дусі миру, милосердного ставлення і взаєморозуміння, дружбами між різними видами груп.

У Статті 20 Закону України «Про охорону дитинства» зауважено, що розробка навчальних програм, які використовуються у закладах освіти повинна ґрунтуватися на засадах моралі, добра, найкращих здобутках людей в культурній сфері, національних та духовних традиціях [37].

У Концепції Національно-патріотичного виховання в системі освіти України описані найбільш актуальні виховні напрями сьогодення, серед яких: екологічне, військово-патріотичне, громадянсько-патріотичне та духовно-моральне виховання, які є основними складниками національно-патріотичного виховання. Вищезгадані виховні напрями відповідають загальним вимогам, а також викликам сучасності. Вони закладають базу для формування свідомості сьогоденних та майбутніх поколінь, що дивитимуться на розвиток держави як запевнення особистого розвитку, який оснований на патріотичних ідеях, пошані до цінностей українців, їх традицій, соціального добробуту тощо.

Безліч прикладів героїчної боротьби українців за творення окремої держави та самовизначення починаючи від княжої доби та аж до подій сьогодення є фундаментальними для формування в учнів громадянської самосвідомості та ціннісних орієнтирів.

Досвід показує, що освіта в Україні до сьогодні не мала переконливу традиції щодо виховання в учнів патріотизму, оскільки «патріотичне виховання» чи «національний» сприймалося в етнонародному вимірі. Однак сучасні події в Україні, зокрема повномасштабне вторгнення ворога, яке спричиняє загрозу втрати незалежності змушує шукати та здійснювати системні заходи, що посилюватимуть національно-патріотичне виховання школярів, формуючи особистість, яка діє згідно національних, європейських цінностей, серед яких:

- 1) шанобливе ставлення до українських національних символів (Герб, Прапор, Гімн);
- 2) активна участь у громадському житті країни;

- 3) повага до прав інших людей;
- 4) готовність стати на захист суверенітету та територіальної цілісності України;
- 5) рівність усіх людей перед законом;
- 6) толерантне ставлення до переконань, цінностей особистостей іншої культури, до їхніх регіональних, національно-мовних особливостей.

Мета національно-патріотичного виховання передбачає формування самодостатнього громадянина України, демократа, гуманіста, який готовий виконувати конституційні та громадянські обов'язки, успадковувати духовні, культурні надбання українців, досягати вищої культури взаємин. Таке виховання створює єдність для українців, зміцнює соціально-економічні, культурні та духовні основи розвитку держави та суспільства.

Військово-патріотичне виховання – складова частина патріотичного виховання, тим більше в час війни. Таке виховання має на меті формування стану готовності в особистості для захисту своєї держави, бажання здобувати професії, які стосуються військової служби, служити в Збройних Силах України тощо.

Виділяють низку загальнопедагогічних принципів виховання, на які опирається національно-патріотичне виховання: дитиноцентризм, культуровідповідність, врахування вікових, індивідуальних особливостей дітей, гуманізм та ін. Однак, національно-патріотичне виховання базується й на власних принципах, які й демонструють його специфічність, а саме:

- 1) принцип самоактивності та саморегуляції, який забезпечує в дитини розвиток суб'єктивних характеристик, відповідає за формування здатності до критичних та сомокритичних дій, громадянської позиції тощо;
- 2) принцип національної спрямованості – формує національну самосвідомість, любов до Батьківщини, українського народу та культури; формує здатність берегти національну ідентичність;
- 3) принцип соціальної відповідності, що визначає необхідність узгоджувати методи та зміст національно-патріотичного виховання та реальну соціальну ситуацію, де організований процес виховання;

4) принцип соціальної та історичної пам'яті зберігає духовно-моральну та культурно-історичну спадщину українського народу, а також відтворює її в сучасних методах та формах діяльності;

5) принцип міжпоколінної наступності спрямований на збереження для наступних поколінь зразків української культури та етнокультури народів, які проживають в Україні;

6) принцип полікультурності інтегрує культуру українців в європейський простір та створює для цього необхідні передумови; формує відкритість та толерантне ставлення до цінностей, вірувань, культури інших народностей [50].

Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020 було схвалено Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в Новій українській школі. Мета стратегії – це формування комфортних та безпечних умов навчання в освітніх закладах, що допомагає учням оволодіти всіма важливими компетентностями.

Національна стратегія базується на деяких принципах:

- принцип пріоритету учнівських прав та свобод, гарантування прав на охорону здоров'я, освіти тощо;
- принцип рівного доступу учнів до виховання, навчання та розвитку;
- принцип стимулювання відповідальності людини за особисте здоров'я та надання власної безпеки та ін.

Національна стратегія реалізовується за допомогою стратегічних цілей, серед яких виділяють:

- 1) освітня складова, яка відповідає за збереження здоров'я;
- 2) комплексний розвиток фізичної культури, посилена рухова активність;
- 3) забезпечення системи здорового харчування та формування правильних звичок;
- 4) забезпечення ефективного психологічного процесу в закладах освіти;
- 5) безпечність та доступність освітнього середовища – створення належних умов, які забезпечують якісне, безпечне навчання, виховання та розвиток учнів [74].

1.2. Позакласна робота: суть, принципи, зміст та форми

В умовах сьогодення становлення незалежної України, подальшої гуманізації та демократизації відносин між людьми, відродження національної самосвідомості та культури розширюються духовні та мистецтвотворчі функції загальноосвітніх шкіл, суть яких у тому, що вчителі досить часто мають перед собою головне завдання – здійснювати моральний та духовний розвиток і формувати гармонійного та різносторонньо розвиненого учня. Тому і почали створювати на базі загальноосвітньої школи навчальні заклади сучасного типу: гімназії, ліцеї, школи-гімназії, навчально-виховні заклади, коледжі тощо. Ці зміни привели до розробки концепції позакласної роботи в загальноосвітніх школах, зміст якої ставить вимогу педагогам держави серйозної та нагальної зміни в шкільній позакласній роботі.

Дана концепція зосереджує увагу на основних завданнях під час позакласної роботи: формування в учнів наукового світогляду та цікавості до різноманітних галузей науки, мистецтва, техніки; розширення їх загальноосвітнього кругозору; виявлення та розвиток особистих творчих нахилів і здібностей; організація культурного відпочинку, розумних розваг та дозвілля школярів; виховний вплив на дітей різними напрямками виховання.

Насамперед, варто з'ясувати суть поняття «позакласна робота». Саме визначання частково говорить про себе, що це робота, яка реалізовується в позаурочний час, тобто не під час уроків. Педагогічна література представляє різні терміни: «позаурочна», «позанавчальна», «позашкільна», «позакласна робота» тощо [88. С. 9-13].

М. Фіцула стверджує, що позакласна робота – це диференційована освітня та виховна робота, яка покликана задовольняти дитячі запити та інтереси та організована педагогічним колективом школи в позаурочний час [111].

Позакласна робота як цілеспрямована навчально-виховна робота з учнями, організовується та реалізується органами дитячого самоврядування, вихователями, учителями в школі, після закінчення уроків. Позакласна робота

має єдину дидактико-виховну мету, суть якої полягає в гармонійному розвитку учнів, у задоволенні їхніх запитів та інтересів, у виявленні обдарованих і талановитих школярів; у створенні комфортних умов для самореалізації, самоосвіти та самовиховання кожного учня [88, с. 11].

Позакласна робота – це складова частина навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі. Це форма організації дозвілля школярів та сукупність різноманітних видів діяльності, яка має широкі можливості позитивно впливової дії на школярів, а також це самостійна сфера навчальної та виховної роботи педагога, що реалізується через зв'язок з роботою під час уроку. Це й система заходів, занять, навчання школярів, які проходять у школах та поза ними під керівництвом педагогів, органів учнівського самоврядування тощо [20, с. 13].

Позакласна робота уможливорює розвиток індивідуальних інтересів школярів, їхніх нахилів та здібностей, розширює кругозір, дає можливість для самостійного пізнання навколишнього світу, для формування потреб та покращення суспільних відносин.

Форми позакласної роботи передбачають певний емоційний стан учнів. Вони вирішують низку завдань: потужно мотивують до навчання; розвивають та підтримують цікавість учнів до вивчення різних наук; полегшують шлях для досягнення поставлених цілей у навчанні (розвивальної, виховної, освітньої та практичної), суттєво підвищують рівень практичних умінь та навичок; розширюють кругозір, сприяють розвитку естетичного смаку, пам'яті, уваги, уяви та творчих здібностей. Форми позакласної роботи мають виховний вплив на школярів, формують організованість, акуратність, точність та самостійність під час виконання доручених завдань [18].

Серед важливих чинників для розвитку суспільства є виховання дітей, яке повинне досягнути дві важливі цілі: успішна соціалізація підростаючого покоління в умовах сьогодення та самовдосконалення людини як особистості та суб'єкта діяльності.

Позакласна робота необхідна для формування та розвитку особистості учня. Керування виховним процесом передбачає не лише вдосконалення та

розвиток закладеного в дитині природою, зміну небажаних соціальних відхилень, які помітні в її свідомості та поведінці, але й формування в дитини потреби постійно саморозвиватися, самореалізувати фізичні та духовні сили, оскільки кожен повинен виховувати себе сам, здобувати щось особисто на все життя [51].

С. Карпенчук зазначає, що виховна позакласна робота має величезне значення для школи в сучасних умовах. Значення виховної позакласної роботи для виховання особистості значно зростає в умовах сучасного економічного та соціального життя суспільства. Позакласна робота вносить великі зміни в деякі якості особистості: активність, творчість, ініціативність, здібність до самоосвіти, самовиховання та саморозвитку.

З однієї сторони, позакласна робота є педагогічною системою, яка володіє закономірностями функціонування та цілісними властивостями; з іншої сторони – невід’ємний елемент національної освітньої системи. Через це однією з основних проблем у методиці позакласної роботи постійно був зв’язок занять на уроках та поза ними як окрема фундаментальна педагогічна проблема єдності навчального та виховного процесу [41].

Слід відзначити, що позакласна робота має на меті розвиток та формування творчої особистості учня. Також ця робота має певні цілі, які вимагають вирішення деяких завдань: поєднання шкільного матеріалу з життям; створення пізнавального інтересу до шкільного предмета; розширення та поглиблення змісту предмета, який вивчається; втілення індивідуального підходу; розвиток здібностей в школярів; професійна організація самої позакласної роботи; удосконалення вмінь, навичок використання джерел інформації. Однак В. Кузь зазначає, що відповідно до можливостей та специфіки вчителя, кінцева мета та завдання позакласної роботи можуть змінюватися та конкретизуватися. Під час аналізу виділили загальні принципи в позакласній виховній роботі, які підходять для різних видів позаурочної діяльності:

- принцип добровільності (бажання учнів бути учасниками позакласної роботи);

– принцип урахування індивідуальних особливостей школярів (зважання на різні інтереси та бажання учнів).

Також виділяють принципи, які характерні лише для окремої сфери діяльності: комунікативна активність (принцип залучення та стимулювання нових матеріалів для навчання, пізнавальна цікавість та цінність яких підвищують рівень потреби в спілкуванні, що є причиною розвитку в учня комунікативної компетентності [56].

Позакласна робота виконує три важливі функції: навчальну, виховну та розвивальну, які й визначають мету та завдання роботи.

Навчальні уроки мають більший авторитет, ніж навчальна функція у позакласній роботі. Вона полягає у формуванні здорової поведінки в житті колективу, культури спілкування, а не в здобутті академічних умінь та навичок чи сприянні опануванню дітьми системи науки. Навчальна функція – це допоміжна функція для більш ефективної реалізації розвивальної та виховної функцій. Тим не менш, правильне поєднання навчальної та позакласної роботи, забезпечує високу гнучкість навчально-виховної діяльності.

Якщо дотримуватися відповідного регламентування навчального плану та навіть вирівнювати недоліки, які нелегко усуваються під час навчальної діяльності через перенасичення обов'язковими заняттями, то позакласна робота ефективно диференціює навчання та виховання.

Розвивальна функція відіграє велику роль в позакласній роботі, оскільки полягає в розвитку та виявленні інтересів та здібностей учнів завдяки залученню їх до участі в певній діяльності.

Загальний зміст виховання, яким визначається зміст у позакласній роботі, задовольняє певні вимоги:

– спрямованість досягнути основну мету педагогічного процесу, яка полягає у формуванні та розвитку гармонійно і всебічно розвиненої особистості (громадянина України);

– відповідність соціальному замовленню соціуму, що стосується виховання громадян;

- базування на сучасних національних та загальнолюдських цінностях та формування наукового світогляду;

- відображення взаємозв'язку теорії та практики, забезпечення загальної підготовки учня до майбутньої професії;

- сприяння до єдності навчання, виховання, самовдосконалення та розвитку школярів (В. Ягуповий) [88, с.25-26].

А. Вегеш зазначає, що завдяки позакласній роботі вдається досягти покращення в навчанні учнів різних категорій, оскільки зміст навчання, характер та способи презентації наближені, є особливий підхід до кожного учня.

Під час проведення позакласних заходів з української мови презентуються такі завдання:

- виховання любові, поваги до української мови, її милозвучності, історії, краси; формування патріотизму;

- удосконалення мовного розвитку, граматичного мислення та формування чуття мови через вироблення та закріплення вміння і навичок синтезу, систематизації мовних фактів, класифікації та аналізу;

- покращення усного й писемного мовлення, вироблення навичок точно, образно й правильно висловлювати думки, пильнувати за чистотою, красою та багатством мовлення;

- формування цікавості до вивчення української мови, прагнення вивчати та досліджувати мову;

- розвиток та покращення індивідуальних здібностей учнів та формування вміння робити власні лінгвістичні дослідження [13, с. 90].

У педагогічній науці система форм позакласної роботи класифікується за кількістю учасників, способом представлення мовного матеріалу та частотою проведення. Кожна окрема форма має свої особливості організації (рис.1).

За кількістю учасників виділяють індивідуальні, групові та масові форми організації позакласної роботи. Індивідуальні форми вважають найбільш ефективними, оскільки вони дозволяють учителю найкраще розкрити та пізнати сутнісні сили, індивідуальність, нахили та дарування дитини, допомагають спрямувати розвиток учня, а учень тим часом зможе проконсультуватися з кваліфікованим педагогом [29, с. 966].

Під час індивідуальної форми роботи окремі учні мають можливість самостійно виконувати завдання, виготовляти певний дидактичний матеріал, виконувати вчительські доручення, пов'язані з читанням текстів, рольовими іграми, написанням доповідей та заміток, брати участь в художній творчості тощо. Тим часом, може надаватися індивідуальна допомога вчителем: вивчення темпу мовлення, вимова звуків, інтонація, наголошення слів тощо.

Дослідники К. Голобородько, переконаний в тому, що індивідуальна форма позакласної роботи – це невід'ємна та важлива частина організаційної

структури занять в позаурочний час та підготовчий етап для наступних форм (групових, масових) [17, с.17].

У працях О. Кучерук, виокремлено деякі індивідуальні роботи, серед яких: складання власних висловлень про стилістичні ознаки та особливості тексту, підготовка виразного читання, окремого виступу для конференції, написання наукових досліджень та творчих індивідуальних робіт, а також переклад іноземних текстів на українську мову. Дослідниця О. Кучерук називає індивідуальну форму праці «підготовчою ланкою» перед масовою та груповою формами роботи [59, с.181].

На думку С. Караман, при плануванні індивідуальної роботи, учитель повинен враховувати інтереси своїх учнів, допомогти вибрати додаткову літературу, писати сценарії. Дітям подобається готувати інформацію про відомі події, дати, розповідати про знаменитих людей та митців, декламувати уривки творів відомих українських письменників, поетів, демонструвати власні авторські твори. Завдання вчителя полягає в допомозі та контролюванні змісту повідомлення чи виступу [40].

Наступна форма роботи – *групова*, яка передбачає спільність учнівських інтересів та обмежену кількість. *Змінний* склад учнів веде роботу в межах підготовки проведення вечора, ювілею чи свята, а *постійний* – працює в різних клубах, товариствах та гуртках. Для підбирання мовного матеріалу беруть до уваги лінгвістичну підготовленість учнів та програмовий матеріал. Перевагою такої форми роботи є чітка організаційна структура, яка дає змогу координувати систему позакласної роботи. Дослідники вважають, що основною перевагою є орієнтація, упорядкованість, активізація спілкування та широке охоплення сфери мовлення [17, с. 17-25].

Найпоширенішою *груповою* формою роботи є *гурток рідної мови*, оскільки він має чіткий продуманий план, систематично проводиться, має стабільний склад учасників та активну співпрацю.

Г. Передрій, у посібнику для вчителя зазначає, що навколо мовного гуртка, базуються, організовуються та існують усі інші форми епізодичної та систематичної позакласної роботи [86, с. 35].

На продуктивність та хороший результат гурткової роботи значно впливає: актуальність обраної теми; доступність матеріалу, покладеного в основу роботи; відповідність теми до віку, інтересів, нахилів дітей, а також зв'язок з навчальною програмою. Також виокремлюють такі вимоги, що стосуються організації гуртків: відношення теми гурткової роботи, його методів і форм до інтелектуальної діяльності школярів (активний здогад, пошук та розуміння цільових завдань та спроможність до виконання), вольової (здатність правильно формулювати та вирішувати завдання, ініціативність, а також вміння доводити розпочату справу до завершення тощо), емоційної (очікування успіху та задоволення, радість від пізнання, емоції здивування та ін.); рахування із запитамі учнів [44].

Велике значення для гурткової роботи відіграють технічні засоби навчання. Учитель, який працює з учнями після уроків, має на меті декілька завдань, серед яких: розвиток вимови у школярів, зацікавлення учнів предметом, а також розвиток їхніх здібностей, талантів. Учений В. Мельничайко зауважив, що для реалізації цих завдань необхідно використовувати технічні засоби, оскільки це зацікавлює учнів, поглиблює їхні знання з предмету, пробуджує інтерес до вивчення рідної мови.

В. Мельничайко вважає, що найкраще для роботи мовного гуртка обирати презентації, оскільки вони урізноманітнюють позакласні заняття та роблять їх ефективнішими, цікавими [67].

Ще одним різновидом групової роботи є лінгвістичні наукові товариства. До них можуть належати викладачі різних вищих освітніх закладів, учителі-словесники, а не лише учні. Такі товариства організовують різні конференції, виставки наукових учнівських робіт, підготовку рефератів, анотацій, статей, доповідей, виготовлення словників та збірників, проведення дискусій та інші заходи [59, с. 181].

Сучасні методисти вважають, що найбільш важливою формою організації позакласної роботи є масові заходи. До таких форм роботи належать олімпіади, фестивалі, дні та тижні української мови, зустрічі, конференції, вікторини, бесіди, конкурси. Безпосередній вплив на ефективність таких заходів має гарно спланована підготовча робота, що спрямована на розвиток рідної мови та покращення комунікативних умінь та навичок школярів. Масові форми позакласної роботи досить часто відбуваються поза межами школи, міста, області, а іноді й країни (зв'язки із членами діаспори Євросоюзу, США, Канади [17, с. 28-29].

За періодичністю проведення форм позакласної роботи виділяють такі: епізодичні та систематичні форми (рис.2).

До епізодичних форм позакласної роботи належать екскурсії, свята, олімпіади, тижні української мови, мовні олімпіади, виставки, Міжнародний конкурс ім. Петра Яцика тощо. Однак ефективнішими формами роботи можна вважати систематичні, які проходять постійно з стабільним складом школярів.

До таких форм зараховують клуби, мовні гуртки, ведення блогу чи сайту, партнерство в Малій академії наук (МАН).

Метою роботи в МАН є органічне доповнення мовної освіти школярів, вироблення окремих та загальнонаукових умінь і навичок учнів. Виокремлюють такі пізнавальні завдання МАН:

- ознайомлення дітей із важливими відомостями українського мовознавства і літературознавства, а також з їхнім розвитком, традиціями тощо;
- поглиблення учнівських знань, які не пропонують чинні програми;
- ознайомлення дітей із методами наукових досліджень у літературознавстві та мовознавстві, вироблення навичок, умінь для користування цими методами;
- удосконалення стилістичних, культуромовних, правописних, риторичних умінь та навичок;
- прищеплення навичок самостійної роботи з словниками, довідниками та науковою літературою [91, 116].

Досить ефективною масовою формою роботи є *тиждень української мови* (рис.3), який організовують члени гуртка. До участі в такому заході залучаються й учні різних класів, а не лише члени гуртка. Вони допомагають учителям дібрати потрібний матеріал до заходу, виготовляють різні плакати, таблиці, стенди, альбоми тощо. Тиждень мови містить різні види роботи – випуск радіожурналів, заняття гуртка, проведення різних вікторин, олімпіад та конкурсів, а також вечорів, на яких підбивають підсумки робіт учнів [101, с. 160].

Такий вид роботи створює розвивальне середовище для учнів, яке дає їм можливість покращити комунікативну компетентність, практично використати здобуті знання, а також поглибити їх. Виокремлюють такі функції проведення тижня присвяченого українській мові в профільних класах:

- організаційна (покращення організаційних здібностей учнів та вчителів через впровадження інноваційних технологій в навчальний процес);
- діагностична (простеження динаміки особистісного розвитку учнів профільних класів та професійного росту педагогів);

– моделювальна (моделювання заходів згідно з запитами та навчально-виховною метою);

– профорієнтаційна (можливість отримання інформації щодо майбутньої професії чи нових наукових досягнень у мовознавстві).

Тиждень української мови передбачає 4 етапи підготовки, серед яких:

1) інформаційний (оголошення термінів підготовки та часу проведення заходів; визначення напрямів роботи);

2) підготовчий (обговорення та затвердження плану роботи, визначення організаційного комітету, проведення підготовчої роботи, добір дидактичного матеріалу);

3) основний (саме проведення масових позашкільних заходів);

4) завершальний (звіт про проведені заходи, фотозвіт, інформаційний бюлетень (див. рис. 1).

Тиждень української мови – провідна комплексна форма, завдяки якій можна інтегрувати багато різних форм роботи: епізодичні (мовні конкурси, олімпіади, презентації тощо); індивідуальні; групові; систематичні (МАН, гуртки, випуск стіннівок та ін.).

О. Костів виокремлює *факультативні заняття* як окрему форму позакласної роботи. На думку дослідниці, факультатив – «це форма поглибленого вивчення дисципліни за вибором учнів, що є ланкою між уроками та позакласною роботою, сходинкою від засвоєння предмета до вивчення науки» [52, с. 77].

Основне завдання факультативних занять з української мови – це поглиблення знань з предмета, розвиток індивідуальних творчих здібностей та цікавості до української мови, ознайомлення учнів з лінгвістичною теорією, покращення вміння працювати з різними типами словників та науковою, науково-популярною літературою, підготовка до самоосвіти, а також формування дослідницьких навичок та вмінь.

Однак існує низка вимог до факультативних занять:

1) програма повинна бути затверджена міністерством освіти;

- 2) теоретичні знання вищі за знання, отримані на уроках;
- 3) систематичний розклад занять;
- 4) принцип добровільності для учнів;
- 5) необов'язковість факультативних занять для дітей;
- 6) мінімальна кількість учасників 8 (для міста), 4 (для сіл) тощо.

Серед форм роботи факультативів виокремлюють такі: лекція, урок, заняття різних видів (семінарські, лабораторні та практичні).

Ось приклад деяких факультативів, затверджених міністерством освіти, для учнів 10-11 класів:

Орфографічний практикум. 10-11 класи (Кочергіна Л. М. Орфографічний практикум. Програма факультативного курсу. 10-11 класи (2011р.)

Практикум із синтаксису української мови. 10-11 класи (Глоба С.Л. Практикум із синтаксису української мови. Програма факультативного курсу. 10-11 класи). (2014 р.)

Шкільна риторика. 5–11 класи (Крайняй М. В., Сабадош Д. І., Семен О. І. Шкільна риторика. Факультативний курс. 5–11 класи). (2010р.)

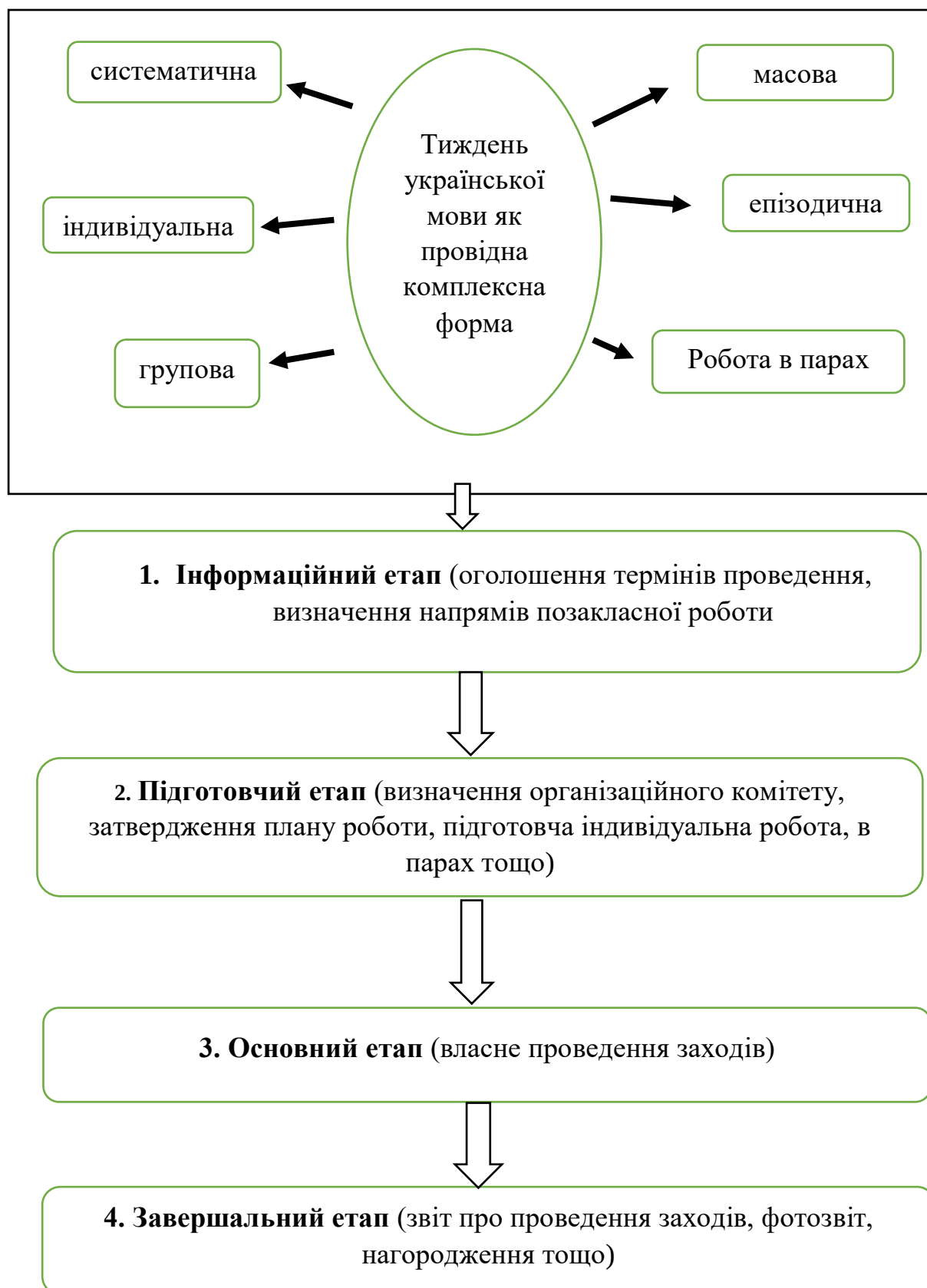
Шкільною програмою можуть бути передбачені курси за вибором. На відміну від факультативних занять вони характеризуються статусом обов'язковості, тривають весь навчальний рік, затверджені міністерством програми, мають постійний розклад та обов'язково оцінюються [35, с. 77-79].

Використовуючи різні форми позакласної роботи в профільній школі педагог співпрацює з учнями, активізується самостійність старшокласників, їхня творча пізнавальна діяльність, посилюється зв'язок виховання та навчання, відповідальність за хороший результат проведеної роботи тощо. Також, вибираючи форму роботи, педагог повинен формувати в учнів уміння доречно використовувати українську мову в усіх життєвих ситуаціях, дотримуватися національних мовних звичаїв та правил українського мовленнєвого етикету.

Науковці зауважують, що перелічені форми позакласної роботи можуть бути скомбіновані та взаємопов'язані. Вони утворюють загальну систему позашкільної роботи, яка буде ефективною через оптимальне використання

методів, прийомів, форм, що наповнені новизною та оригінальністю [17, с. 29-30].

Рис. 3 Тиждень української мови як форма позакласної роботи

Нова українська школа (НУШ) базується на формуванні цінностей, орієнтації на дитину, на педагогіці партнерства школи та батьків, школи та суспільства, а також школи та дітей. Ідея НУШ полягає у збереженні національної ідентичності, вихованні відповідальності за добробут і гарний розвиток суспільства та своєї країни.

Виховний пріоритет сьогодення – це формування в учнів правильного бачення на суспільство і світ загалом, опираючись на духовні та загальнолюдські цінності. Важливим є процес формування відповідальної діяльності, патріотизму, поваги до прав, свободи, гідності та законних інтересів особистості, а також розвиток в учнів екологічної культури, толерантності, терпимості, доброти, шанобливого ставлення до тих, хто оточує тощо.

Для виховання високоморального, соціально активного старшокласника, весь процес освіти повинен бути побудований на цінностях.

М. Піддубний зауважує, що цінності не можуть передаватися як теоретичні знання, адже вони формуються в людській свідомості тільки через ефективне наставлення та особистий життєвий приклад. Дослідник називає формування цінностей щоденним процесом, який потребує значних зусиль та старання. Вчені доводять, що власний приклад набагато ефективніший за постійне нагадування. Тому однією теорією неможливо змінити свідомість та поведінку старшокласників, для педагога та батьків важливо самим мати правильно сформовані цінності та застосовувати їх у житті [87].

Велике значення мають сучасні пріоритети створення освітнього процесу в Новій українській школі:

- дитиноцентризм (полягає у розвитку індивідуального стилю учня, темпу, психічних та фізіологічних потреб і особливостей);
- визнання цінності дитинства (полягає у відповідності поставлених вимог віковим особливостям учнів, в розумінні прав дитини навчатися через діяльність, зменшення обсягу завдань додому тощо);
- радість пізнання (полягає у збільшенні часу на дослідницьку та творчу діяльність через обмеження кількості домашнього завдання);

- презумпція дитячої талановитості (полягає у забороні будь-якої дискримінації учнів, утвердженні демократичних цінностей тощо);

- розвиток особистості учня (полягає у збереженні незалежного мислення, справедливому відношенні до всіх учнів, забезпеченні психологічної підтримки та комфорту тощо);

- плекання дитячого здоров'я (полягає у формуванні здорового способу життя та створенні умов для цього);

- безпека (полягає у перетворенні освітнього закладу на безпечне місце, у якому відсутні будь-які види насильства та цькування) [22, с. 25, 28].

В. Вербицький визначає декілька напрямів виховання учнів, що мають реалізуватися під час уроків та поза ними:

- *розумове виховання*, що полягає в розвитку мислення та пізнавальних здібностей учнів з метою прищеплення дітям культури розумової праці; у формуванні наукового світогляду школярів;

- *моральне виховання*, що має на меті виробляти в дітей моральну свідомість, навчати правилам та нормам життя у суспільстві, а також розвивати моральне почуття;

- *громадянське виховання*, яке дає можливість особистості почуватися морально, політично, юридично та соціально дієздатною, а також формує громадянськість;

- *екологічне виховання* має на меті сформувати в учнів особисту відповідальність за діяльність пов'язану зі зміненням довкілля, свідоме сприйняття навколишнього світу та розумного використання багатств природи;

- *естетичне виховання* формує здатність у людини сприймати та перетворювати дійсність згідно естетичної свідомості та культури;

- *трудове виховання* прищеплює звички і навички активної праці, що в процесі формує свідоме ставлення до трудової діяльності

- *фізичне виховання* зміцнює та загартовує людський організм, розвиває фізичні можливості через систему певних заходів;

– *санітарно-гігієнічне* виховання має на меті підвищити санітарну культуру школярів, що посприяє зміцненню їх здоров'я [14, с. 3,4].

Як зазначалося вище, позакласна робота в контексті НУШ ґрунтується на цінностях. Цінністю ми називаємо все, що має велике значення для особистості, тобто усі продукти та результати духовної діяльності. Сучасна культура поділяє цінності на пріоритетні, загальнолюдські та вищі. Розглянемо структуру цінностей таким чином (табл. 1):

Табл. 1 Структура цінностей

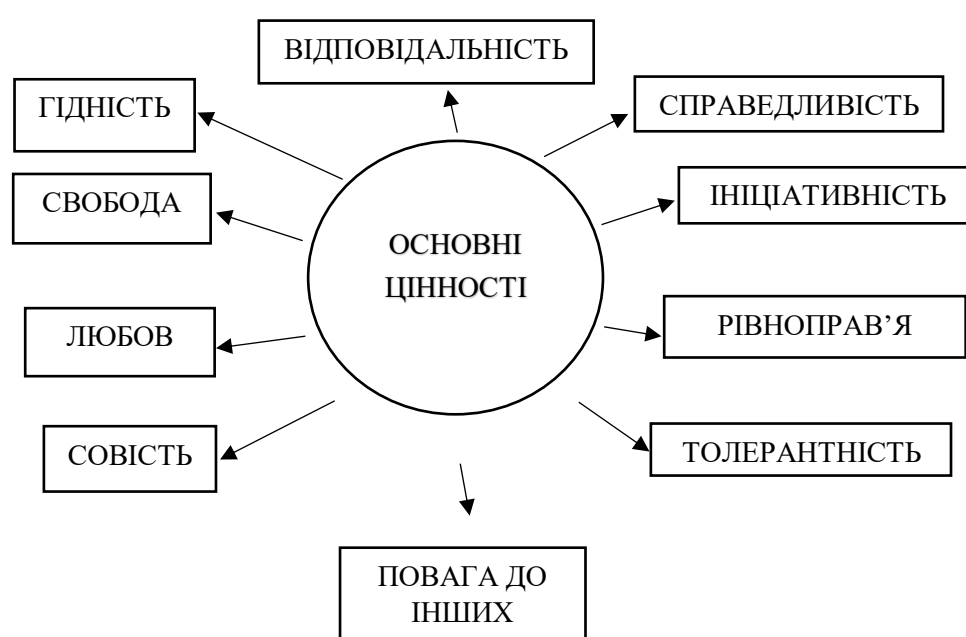
<i>ЦІННІСТЬ</i>	<i>Норма</i>	Зобов'язання, яке прийняте внутрішньо
	<i>Мета</i>	Передбачення кінцевого результату, система зрощення людських дій, яка визначає їхній напрям
	<i>Ідеал</i>	Ідеальний образ, який і визначає дії людини
	<i>Принцип</i>	Головне правило діяльності людини
	<i>Значення</i>	Визначення суті, через яку відбувається оцінювання
	<i>Ставлення</i>	Оцінка явища у системі

Розрізняють дві форми існування цінностей: як ідеальний зразок, тобто коли особистість знає та приймає цінності; як ціннісні орієнтації – надбання суб'єктивного світу особистості, цінність, яку людина прожила в особистому житті. Тому *процес формування ціннісних орієнтацій* досить непростий. Він тимчасово протяжний та нелінійний. Цей процес складається з таких етапів: показ людині цінностей; усвідомлення людиною цінностей; реалізація їх у своїй

діяльності та поведінці; закріплення та актуалізація цінностей у різних ситуаціях. Однак *формування цінностей* – дещо внутрішній, особистий процес, шлях власного самовизначення особистості [22, с. 34,35].

У ціннісному відношенні до себе та оточуючих коренем є моральні цінності (Рис.4). Ознаками цього є: спрямованість на проявлення в школярів поваги до ближніх, почуття власної гідності, відповідальності за скоєні вчинки, готовність та бажання робити моральний вибір, а також керуватися ним у своєму спілкуванні та повсякденному житті [2].

Рис.4 Основні духовно-моральні цінності

Якщо орієнтуватись на основні засади Нової української школи, які містять у собі компетентнісний, інтеграційний, діяльнісний підходи, а також на практику організації праці загальної середньої освіти, то устрій сучасного освітньо-виховного середовища відбувається з урахуванням інновацій, традицій освітніх закладів; запитів і потреб дітей та їхніх батьків; творчого потенціалу та педагогічної спроможності працівників школи.

Концепція визначає складники, якими забезпечується успішна організація освітнього та виховного процесу: професійний розвиток вмотивованого педагога та його свобода творчості; ефективне управління та децентралізація, що надає освітньому закладу справжню автономію. Оновлена шкільна структура

допомагає краще набуті важливі компетентності, які стануть у нагоді в житті та краще засвоїти зміст. Якісна освіта представлена: сучасним освітнім середовищем та необхідними умовами в ньому; технологіями та засобами для навчання школярів не обмежуючись лише навчальним закладом [7].

Основними складниками виховного освітнього середовища в початкових закладах і виховного процесу сучасних школярів є виховне освітнє середовище, суб'єкти освітньо-виховного середовища та виховний простір сучасних учнів.

1. *Виховне освітнє середовище* безпосередньо та опосередковано впливає на учня в школі разом з духовним та матеріальним забезпеченням процесу освіти та створює зручні умови для соціального, особистісного розвитку учнів, допомагає розкрити їхні здібності, збагачує позитивний досвід діяльності, яка орієнтована на цінності тощо.

2. *Суб'єкти освітньо-виховного середовища* до яких відносимо педагогів та всіх школярів.

3. *Виховний простір сучасних учнів* – це всі заклади загальної середньої освіти різних форм власності, середовище у сім'ї, на вулиці, а також зона дії сучасних технологій комунікації та засобів масової інформації.

Головна інновація НУШ у позакласній роботі полягає у взаємній дії всіх учасників роботи на принципах педагогіки партнерства, що побудована на:

- підтримці шкільних родин, які мають спільні цінності;
- бажанні духовної спільності вчителя та дитини;
- бажанні підтримувати успіхи учнів в навчально-виховному процесі;
- формуванні зручних умов для розвитку та навчання, а не примушенні;
- вірі у здібності, уміння школяра в успішному отриманні та засвоєнні знань, взаємодії тощо [22, с. 39, 41].

Ідеї НУШ покликані дбати про національну ідентичність, про виховання відповідальності, за добробут і розвиток країни і суспільства. Це постійний та цілісний процес, який формує справжню, духовно-моральну особистість та розвиває в ній важливі риси характеру, що необхідні самій людині, суспільству та країні.

Важливим виховний пріоритет сьогодення – це формування в учнів уявлення на суспільство та світ через призму загальнолюдських та духовних цінностей. Знаходження наскрізних цінностей у Новій українській школі відбувається пізнаючи природу цінностей та їхню важливість для людини. У дітей та молоді необхідно формувати та розвивати відповідальність, патріотизм, почуття гідності, повагу до прав, законних зацікавлень та свобод особистості, милосердя, екологічну культуру, повагу до сім'ї і родини, толерантність, любов, доброту тощо [2].

Згідно з Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти педагогічний матеріал обраної програми розділяється за *змістовими лініями*.

Мовна змістова лінія складається з переліку питань, які є обов'язковими для вивчення теоретичного матеріалу, що й формує системні знання і вміння про мову.

Мовленнєва змістова лінія забезпечує цілеспрямоване формування вмінь, навичок в учнів, які є основою предметної та ключової компетентностей. Існує так звана синхронізація цих двох ліній, яка пред'являється під час виконання школярами усних, письмових робіт з використанням вивченого теоретичного матеріалу.

Соціокультурна змістова лінія реалізовується через теми різних видів робіт, які мають на меті утвердження ієрархії цінностей, формують учнівський світогляд, а також сприяють становленню учнів як громадян України.

Діяльнісна змістова лінія спричинена метапредметною особливістю знань та відповідністю їх відпрацювання в різній діяльності, під час якої учні отримують суб'єктивний досвід та вивчають стратегії мовленнєвої діяльності [57, с. 23-24].

1.4. Психологічні аспекти позакласної роботи для старшокласників та лінгводидактичні аспекти дослідження

Зміни, які відбуваються у соціумі, політиці та більш складні умови життя і праці потребують значних зусиль активності людини, а також збільшення вимог до самого себе і власної діяльності. Для того, щоб сформувати розвинену особистість, яка адекватно сприйматиме зміни в суспільстві важливим чинником є розвиток самосвідомості особистості та визначення своїх особливостей, щоб мати правильні стосунки з навколишніми людьми. Тому досить важливими постають фундаментальні складники особистості: рівень домагань і самооцінка.

Самооцінка є цінністю, яку присвоює собі особистість загалом, або ж окремим частинам своєї діяльності, поведінки. Вона має значний вплив на розвиток людини, її дії та поведінку, а також на відносини з оточуючими. Самооцінка демонструє наскільки людина є задоволеною чи незадоволеною собою, тим самим стає основою для досягнення певної мети, сприймання своєї успішності чи неуспішності, тобто досягнення рівня домагань, що є невід'ємним складником зростання особистості. С. Дмитрієва та Л. Бутузова рівнем домагань називають «прагнення досягнути цілей тієї складності, на яку індивід вважає себе здатним і в основі якої лежить така оцінка своїх можливостей, збереження якої стало для нього потребою» [28, с. 166]. Період старшого шкільного віку називають ранньою юністю, оскільки його періодизаційні кордони охоплюють кінець старшого підліткового періоду і початок юності, тобто 14-17 років. Згідно сучасної вікової періодизації вік періоду юнацтва поділяють на два послідовні етапи: рання юність (15-18 років) та власне юність (18-21 р.) [99, с. 214].

Основні ознаки періоду ранньої юності, як зазначає О. Скрипченко, є потреба внутрішньо зайняти позицію дорослої особистості, визначення з професією, вироблення власного світогляду, вибір життєвого шляху та усвідомлення себе як члена суспільства. Самовизначення полягає у чіткій орієнтації та визначенні свого місця в суспільстві, але аж ніяк це не відділення від інших дорослих. Деякі вчені ототожнюють поняття *самовизначення* та

ідентичність, яка є необхідною умовою психічного здоров'я. Якщо ж ідентичність не сформується – особистість не знайде свого місця та призначення в суспільстві [100, с. 233].

У цей період якісних перетворень зазнає моральна самосвідомість, що має вплив на усвідомлення особистістю особистісного сенсу та об'єктивну необхідність вимог моралі, на формування системи особистісних моральних настанов та вибір правильної поведінки в різних ситуаціях на її основі. І. Булах зазначає, що розгортання цих процесів стає досягнутим через зміни, які відбуваються з моральною самосвідомістю в період ранньої юності. Адекватно розрізняти й усвідомлювати старшокласнику свої дії, поведінку та вчинки надає виявлення тенденції до більшої цілісності та інтегрованості у самопізнанні та емоційному самостановленні [11, с. 13-14]. На думку Т. Титаренко, самосвідомість – це здатність безпосередньо приймати себе зі сторони, самовідображати себе, рефлексувати через свої можливості. Це є необхідним фактором становлення окремої особистості, а також її розвитку, удосконалення. Самосвідомість постає як складна інтегративна ознака психічної діяльності, що забезпечує визнання власних здібностей, формування індивідуального життя та вибір діяльності [94].

Характерним для цього періоду стають почуття совісті, вини, сорому, гідності та честі, які є значно глибшими та стають суб'єктивним утворенням учня старшого шкільного віку. Вони й постають засобами об'єктивації власного «Я» людини, що є відбитком ціннісних відношень до себе, оточуючих та довкілля. Витоком емоційної реакції особистості ранньої юності на ситуацію, що передбачає моральний вибір є відношення до «Я» оточуючих [103, с. 312-316].

У період ранньої юності у школярів завершується біологічне дозрівання організму, тому дія біологічного фактору на їхню психіку є дещо слабшою. Цей період передбачає перший етап фізичної зрілості, що створює зручні умови для розумових і фізичних навантажень. Але цю зрілість не завжди супроводжують психологічна та соціальна зрілості, через що можуть бути прояви інфантилізму. У старшокласників зникає незграбність рухів та диспропорція тіла, що було для

них характерно у підліткову віці. Фізична зрілість має позитивний вплив на їхню психіку, оскільки вони починають усвідомлювати власну привабливість, силу, що формує в них високу самооцінку, радість від життя та впевненість в своїх силах.

Авторитетними особами для юнаків є їхні батьки, оскільки вони мають великий життєвий досвід, то можуть дати корисні поради, підтримати, а іноді просто проявити увагу особистісним потребам своїх дітей. Однак часто батьки не мають часу та бажання на відверті розмови, а через критику та апеляційність до дітей – створюють непорушний бар'єр у спілкуванні. Старшокласники ж у свою чергу досить чутливо реагують на емоційний стан батьків, їхні відносини і відповідно переймають досвід, приклад для наслідування [99, с. 216-218].

І. Бех зазначає, що головною рисою спрямованості та самосвідомості старшокласника є «націленість в майбутнє» [5, с. 79]. Складність виховання юнаків полягає в збільшені сфери вільного спілкування, що є недостатньо доступним для виховного впливу. Старшокласники природньо хочуть бути самостійними, що ніби віддаляє їх від вихователів. Якись прояви проникнення до них, юнаки сприймають як намагання не дозволяти їм бути самостійними.

Деякі старшокласники можуть гостро реагувати на насмішки, зауваження в свою адресу, оскільки мають підвищене емоційне напруження та чутливість. Вони можуть сприймати це як недовіру до них чи приниження їхньої гідності. Не можна вважати, що старшокласник – досить стійка та самостійна особистість в моральному аспекті, оскільки не завжди може протистояти негативним впливам [5, с. 78-79].

Велике значення для навчання і виховання мають такі психологічні характеристики юнака, як увага та пам'ять в онтогенезі. У Психологічній енциклопедії О. Степанов **пам'яттю** називає психічний процес особистості, що містить в собі запам'ятовування чогось, збереження та відтворення, а також забуття досвіду [93]. В учнів старшого шкільного віку рівень продуктивності пам'яті значно зростає, запам'ятовування стає досконалішим через свідоме використання логічного запам'ятовування та користування раціональними

прийомами. Мнемічна діяльність юнаків стає осмисленішою, довірливішою ніж у підлітковому віці. Знання та розуміння прийомів і способів запам'ятовування (порівняння, поділ на смислові одиниці), а також індивідуальні особливості пам'яті людини є ознаками осмисленості запам'ятовування. З часом пам'ять в учнів старшого шкільного віку розчленовується на *загальну та спеціальну*.

Загальна пам'ять характеризується широким колом інформаційних джерел, а об'єктом спеціальної пам'яті є менше коло будь-яких впливів та ширший вибір інформації для запам'ятовування.

Спеціальна пам'ять має зв'язок з спрямованістю на оволодіння професією, що впливає з основних інтересів учнів. Учня цікаво вдосконалювати способи запам'ятовування, вони прагнуть підвищувати продуктивність власної пам'яті та керувати нею [96].

Як було вище зазначено, для ефективного навчання і виховання важливими є пам'ять та увага. На думку В. Тернопільської, **увага** – це «переважання зосередженості свідомості на певному об'єкті чи явищі, у результаті чого цей об'єкт або явище відображаються повніше, виразніше, глибше» [106, с. 36]. Увага є великим складником інтелекту особистості, оскільки кожен може досягнути якоїсь міри геніальності завдяки розвитку сили зосередженої уваги. Розрізнять *мимовільну* та *довільну* увагу.

Мимовільна характеризується зосередженням свідомості особистості на певному об'єкті через його особливості як подразника, а *довільна* увага свідомо спрямована та може регулюватися людиною. Однією з важливих властивостей уваги є її концентрація, яка виявляється в поглинанні уваги одним об'єктом. Однак є моменти, в яких концентрація уваги неможлива. Це може бути депресія, поспіх, емоційний стрес та інші перешкоди. Якщо старшокласник має проблеми з увагою, коріння може бути ще з дитинства, оскільки недоотримання уваги в дитинстві призводить до гіперактивності, зниження активності мозку, тому увагу таким учням сконцентрувати досить важко [106, с. 38-41].

В учнів старшого шкільного віку значно вищий рівень свідомого самоконтролю, порівняно з підлітковим віком. Однак саме в цей період учні

найбільше скаржаться на залежність від зовнішнього впливу та на слабкість своєї волі. Часто можуть проявляти ненадійність, капризність та схильні безпричинно образитися. Певною мірою старшокласники ще залежні від гормональних і фізіологічних процесів, але ці чинники вже не визначають усі особливості емоційної сфери учня. В загальному емоційний стан вирівнюється. Те, що було характерно для підліткового віку майже не зустрічається в учнів старшого шкільного віку. Юнаки, на відміну від підлітків, стають відкритішими до впливів емоцій та здатними до емпатичності та чутливості [31, с. 70-71].

Світогляд юнаків базується на рефлексіях, інтелектуальному розвитку та цікавості до оточення, яке й формує власні переконання. Старшокласники певною мірою категоричні в своїх переконаннях, хочуть отримати відповіді на свої запитання, що свідчить про максималізм. Вони усвідомлюють соціальну перспективу та характеризуються спрямованістю перспектив у майбутнє [100].

Характеризуючи період ранньої юності, варто звернути увагу на вплив конфліктних ситуацій на учнів даного вікового періоду. М. Сурякова наголошує, що проблема зміни стосунків з дорослими є досить актуальною для старшокласників, оскільки вони намагаються стати незалежними від опіки батьків і вчителів та їхніх порядків. Юнаки не мають великого життєвого досвіду, щоб правильно вирішувати конфліктні ситуації [105, с. 110].

Соціальний аспект розвитку учня старших класів характеризується суперечністю між індивідуалізацією його як особистості та ідентифікацією. Прагнення до самостійного, незалежного життя та захист власного права на індивідуальність є невід'ємною частиною учнів. Ціннісно-орієнтаційна діяльність стає посиленішою та активізується бажання самостійно будувати поведінку згідно з суспільними нормами та вимогами. Внаслідок взаємодії ідентифікації та індивідуалізації особистості учня – розвиваються інтегральні механізми самосвідомості, диференціюються розумові інтереси та здібності, а також виробляється власна життєва позиція і світогляд, зазначає Л. П. Матяш-Заяц [63].

На думку О. Матвійчук, індивідуально-психологічні особливості особистості, які є неповторною своєрідністю людської психіки – визначають поведінку людини під час конфліктної ситуації. Індивідуальні особливості людини значно проявляються в її характері, здібностях, у темпераменті, у різних видах діяльності та інших процесах [62].

О. Будник звертає увагу на те, що для старшокласника важливо як він виглядає в очах людей, які його оточують та наскільки він є наближений до власного ідеалу. У той час, як підліткам вагомо, наскільки вони схожі на інших [10].

Питання позакласної роботи зі старшокласниками в профільних класах досліджували різні вчені. В. Заєць робить висновки, що досить важливим аспектом є врахування міжпредметних зв'язків. На думку дослідниці, це зумовлено виробленням вмінь та навичок для розкриття різних об'єктів пізнання, для узагальнення та взаємозв'язку діалектичного мислення через синтез, покращення гуманітарних, загальних розумових здібностей та їх інтеграції [32].

З. Бакум, О. Барахнян та інші, вважають невід'ємною частиною планування позакласної роботи – при виборі методів вивчення української мови брати до уваги дидактичні (єдність процесуальної та змістової сторін) та лінгводидактичні (різнорівневі, міжпредметні зв'язки) принципи, враховуючи те, що мова складається з логічно завершеної структури мовних понять та зв'язків між ними, що допомагають творчому вибору методів та посилюють їхню функцію [82, с. 108-136]. На ефективність обраного методу навчання впливають дидактичні та специфічні прийоми, зміст предмету, характер знань та вмінь, закономірності принципів навчання. Сучасна лінгводидактика характеризується:

- прийомами мовленнєвого характеру – порівняння, аналіз, синтез, індукція та дедукція, узагальнення та конкретизація, абстрагування тощо);
- специфічними прийомами – фонетичні, лексичні, граматичні та синтаксичні розбори; усні та писемні; членування тексту та композиційне оформлення, стилістичні експерименти, моделювання, тощо) [6].

Н. Діденко провела дослідження, застосувавши власну методику позакласної роботи з української мови в профільних класах, на базі декількох шкіл Києва. Напочатку було проведено анкетування для педагогів та учнів щодо організації позакласної роботи. Результати опитування педагогів показали, що вони є неготовими систематично проводити позакласну роботу в профільних класах, не мають чіткого бачення щодо методики організації таких робіт, стикалися з труднощами під час вибору методів, прийомів та форм. Однак анкетування учнів привело до висновку, що запропоновані форми, методи позакласної роботи є досить цікавими та привабливими для учнів, оскільки дають можливість бути максимально вільними в інтелектуальній діяльності.

Якщо узагальнити результати спостереження за навчальним процесом даних шкіл, можна зробити висновки, що педагоги періодами проводять індивідуальні форми роботи поза уроками, які направлені на підготовку учнів до олімпіад, різних мовних конкурсів, захист МАН тощо. Учителі віддають перевагу різним тренувальним вправам, роботі з словниками, оскільки це формує в учнів стійкі професійні інтереси.

Н. Діденко розробила експериментальну методику, пріоритетними завданнями якої стали: формування особистості учня за допомогою знань, здобутих на уроці; спрямування здібностей школярів на вивчення нових видів діяльності, які матимуть зв'язок з майбутньою професією; особистий практичний досвід. Добір навчального матеріалу відбувався за такими критеріями: інформативність, зразковість, вироблення інтересу, патріотичних почуттів, орієнтація на професійну діяльність, функціональність тощо.

Обираючи напрями роботи, дослідниця керувалася модульною програмою для профільної школи, яка орієнтована на програму для 10-11 класів.

На основному етапі були запропоновані вправи, завдання, що мали на меті формування здатності учнів до самовдосконалення, самонавчання та самооцінювання, готовності самостійно обирати майбутню професію. Під час власне експерименту була використана розроблена модульна програма. Кожен модуль закріплювався тестами для самоперевірки. Також було використано

електронний навчальний курс, що розроблений на основі дистанційного навчання Moodle, який складається з загальної інформації про позакласну роботу, навчально-методичних матеріалів для всіх модулів, практичних тощо.

Результат проведеного дослідження, підтвердив ефективність авторської розробленої методики позакласної роботи з української мови в класах з профільним напрямком навчання [26, с. 11-15].

На думку О. Потапенка, мовний гурток є цікавим і таким, що допомагає учням більш поглиблено вивчати українську мову – мовний гурток. Звичайно, успіх залежить від вдало організованої та продуманої роботи. Дослідник зауважує, що детальне планування, ретельна підготовка кожного засідання, вдало підібрана література та посібники, консультування учасників гуртка тощо – приносить бажаний результат. Він дійшов висновку, що гурток з української мови не повинен бути замкненим, а навпаки популяризуватися різними виступами, оголошеннями тощо. Старшокласників зацікавлює такий мовний матеріал, що охоплює різні мовознавчі проблеми (виникнення мови, писемності, походження географічних назв, збагачення словникового запасу в різні епохи та ін.). Для сільських шкіл досить цікавим є дослідження діалектного матеріалу, що загострює увагу учнів на нормах літературної мови та покращує культуру усного і писемного мовлення учасників гуртка. Збір діалектного матеріалу слід починати з фіксування лексики, яка найбільш доступна для учасників мовного гуртка, зауважує дослідник. Під час запису слів учням необхідно слідкувати за буквами, аби ті співвідносилися зі звуками вимови інформаторів. Зібрана інформація повинна бути опрацьована на наступному занятті, на якому діалектизми вписують у картки. Після збирання різного матеріалу – гуртківці пишуть словникові статті. І так далі. Така робота є досить цікавою та цінною, оскільки розвиває в учнів дослідницькі навички та покращує знання рідної мови.

Випуск учнями стінгазет теж має велике значення. Автор наводить приклади таких газет, створених учнями старших класів – «За культуру мовлення», «Слово про слово» тощо. Газети містять коротку, але влучну інформацію про розвиток української мови в різні періоди, про культуру

мовлення, правильне написання окремих слів та словосполучень та іншу інформацію [90].

В. Александровою проаналізовано більше 50 планів роботи мовних гуртків. Дослідниця переконана в багатогранності змістового наповнення такого виду позакласної роботи. Під час аналізу та синтезу шкільних документів виокремлено декілька змістових домінант, які відносяться до організації позакласної роботи в профільній школі: «Ономастика», «Цікава граматика», «Риторика», «Лексикологія», «Фразеологія» та інші. Багато сценаріїв позаурочної роботи розроблено й оприлюднено у Всеукраїнському науково-методичному часописі «Українська мова і література в школах України». Зважаючи на те, що учні під час уроків опановують відомості з певних тем – позакласна робота повинна забезпечити системність та наступність для підтримки мотивації до вивчення української мови, а також трансформації граматичної теорії в практичну діяльність.

Дослідниця умовно поділяє змістову складову позакласної роботи на соціокультурний і мовознавчий компоненти. Завдання мовознавчого компоненту полягає в збагаченні та розширенні учнівських знань, у створенні інтелектуального тла, яке допомагає свідомо та осмислено засвоювати програмовий матеріал. Соціокультурний компонент складається з декількох важливих напрямів (вивчення, спостереження за мовою, поповнення лексикону учнів етнокультурознавчими термінами та поняттями тощо).

В. Александрова зауважує, що позамовний матеріал, який систематично використовується у позакласній роботі з української мови, викликає в учнів цікавість до вивчення рідної мови, а також формує повагу до себе, родини, народу та державної мови [1, с. 121-122].

Н. Діденко було проведено експеримент серед учнів 10-11 профільних класів. За розробленою авторською методикою дослідниці позакласна робота в профільних класах з української мови принесе бажаний результат за декількох умов:

- формування в школярів мотивації до навчання та пізнання нового з української мови в процесі позакласної роботи;
- під час вибору теми позакласної роботи, дидактичного матеріалу та напряму діяльності – враховувати обраний учнями профіль навчання;
- поєднання змісту уроків з української мови та позакласної роботи;
- оптимальне, взаємопов'язане використання традиційних, інноваційних методів, форм та прийомів роботи;
- користування потенціалом інформаційно-комунікаційних, музейно-педагогічних технологій.

Проведений експеримент за вищеназваними умовами підтвердив, що розроблена методика організації позаурочної роботи підвищила загальний рівень мотивації поглиблено вивчати українську мову, покращила в учнів культуру спілкування, а також сформувала вміння вправно аналізувати та створювати тексти різних жанрів, стилів згідно з комунікативними ситуаціями. Також Н. Діденко дійшла висновку, що комплексна позакласна робота в профільних класах зі змішаною системою (інтеграція традиційних та інноваційних технологій) допомагає формувати мовну і мовленнєву компетентності в учнів.

На думку дослідниці, для ефективного використання експериментальної методики – важливо правильно обирати принципи, методи, форми та інноваційні педагогічні технології. Врахування сучасних лінгводидактичних підходів вивчення української мови в профільних класах (компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного) значно покращує процес позакласної діяльності у закладах освіти[27, с. 188-190].

Є. Наumenко у своєму посібнику «Кращі позакласні заходи з української мови та літератури» зібрав описав найбільш вдалі сценарії позакласних заходів з мови та літератури для учнів 5-11 класів.

Для десятикласників автор виокремив 3 позакласні заходи, які на його думку є найкращими. Серед них: «Подорож до країни образних слів. Засідання поетичної студії», ««Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не

вмирає». Літературне свято» та «Лірика світлих почуттів. Сценарій літературного проекту».

Для учнів 11 класу виділено також три заходи для позакласної роботи, які покращують знання учнів: «Герої Крут. Сценарій виховного заходу», «Голодний рік 1933-го. Сценарій виховного заходу» та «А смерть його безсмертям зустріла». Виховна година» [72, с. 4].

Метою вищезазначених позакласних заходів було не лише поглиблення учнівських знань з предмету, про виражальні засоби української мови, метафору тощо, а й розвиток мовлення, логічного, образного мислення та виховання любові до рідної мови, історії українського народу, формування почуття патріотизму тощо.

1.5. Особливості позакласної роботи з української мови у профільному класі

Згідно з Концепцією профільного навчання в старшій школі, профілем навчання називають «спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає розширене, поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів» [48].

Залежно від характеру взаємодії учасників, профільне навчання поділяється за формами та методами їх організації:

- внутрішньошкільні: динамічні профільні класи, профільні класи в інтернатах, класи з поглибленим вивченням окремих предметів та профільні групи в багатопрофільних та однопрофільних закладах освіти;
- зовнішньошкільні: профільні класи на базі вищих навчальних закладів та професійно-технічних училищ; міжшкільні профільні групи в одній із шкіл району, області тощо.

Сучасна концепція мовної освіти позакласної роботи з української мови в профільних класах філологічного напрямку, обов'язково повинна реалізуватися тісно переплітаючись з викладом навчального матеріалу профільної школи.

М. Пентелюк, О. Горошкіна та А. Нікітіна розробили Концепцію навчання української мови, у якій власне зазначено, що профільне навчання філологічного напрямку дозволяє поглибити лінгвістичну компетенцію школярів, а також сприяє формуванню мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної та комунікативної компетенцій [49].

Позакласна робота, яка проводиться у профільних класах філологічного напрямку, характеризується своїми особливостями. Основне завдання роботи – це поглиблення та розширення здобутих знань на уроках української мови, покращення практичних умінь та навичок дітей, виховання вміння бути самостійними та ініціативними, розвивати творчі здібності учнів та цікавість до рідної мови за допомогою нових ресурсів, технологій, серед яких Н. Діденко виокремлює музейні засоби як скарбницю «моральних і духовних здобутків народу, як унікального, насиченого високою силою інформаційної і емоційної взаємодії простору» [27].

Позакласна робота з української мови у профільному класі може поєднуватися з відвідинами музеїв, оскільки це унікальна можливість поєднання з сучасним культурним простором, можливість якісного патріотичного виховання, впливу на емоційну складову дітей, що реалізує одне із завдань позакласної роботи, а саме – виховання патріотичного ставлення до країни, висококультурної особистості.

Оновлена модель позакласної роботи у профільних класах передбачає використання комплексних освітніх технологій, які допоможуть краще розвиватися мовній особистості учня та сприятимуть готовності до вибору майбутньої професії [27].

Метою позакласної роботи у профільній школі є розвиток креативності, пізнавальної діяльності випускників, покращення вмінь створювати тексти різних стилів і жанрів, удосконалення культури мовлення, спонукання до самостійного навчання та готовності до професійно орієнтованого навчання.

На думку М. Пентелюк, організація позакласної роботи в профільному класі матиме високу ефективність тоді, коли вчителі-словесники досконало

володітимуть технологіями прийомів та методів навчання, умітимуть користуватися різними засобами навчання, комп'ютерними технологіями, а також вдало поєднуватимуть програмне вивчення української мови з роботою поза уроками [85, с.2-6].

О. Гальорка зауважує, що, організовуючи позакласну роботу з української мови, основу необхідно ставити на загально-дидактичні принципи, серед яких виокремлюють:

1) *принцип індивідуального підходу*, оскільки особливість позакласної роботи полягає у персоналізації та різноманітності навчання (полягає у використанні різних завдань під час позакласної роботи, які б задовольняли учнів різних рівнів знань);

2) *принцип використання наочності* (наочність як спосіб зацікавлення учнів, що є важливою складовою позакласної роботи);

3) *принцип науковості* (користуючись нестандартними методами та формами, використовуємо лише той матеріал, який відповідає науковим даним);

4) *принцип активності та свідомості* (полягає в активній зацікавленості учнів позакласною роботою, а також отримання насолоди від результату);

5) *принцип доступності* (полягає у доборі матеріалу для позакласної роботи навіть за рамками програмних вимог, однак він у жодному разі не повинен суперечити віковим можливостям учнів, а бути для них доступним);

6) *принцип послідовності та систематичності* (полягає у послідовному поданні матеріалу під час позакласних занять та його розкритті школярам у певній системі. Ефективнішою буде організація позакласних занять тоді, коли основні уроки, за характером матеріалу, який досліджується випереджуватимуть позакласні заняття) [15, 29, с. 167].

Ще однією особливістю в організації позакласних занять з української мови є вимога до створення умов, що сприятимуть ефективній навчально-виховній праці. Осередком організаційної роботи вчителя та школярів під час позакласних занять, своєрідним творчим центром, який відповідає за систематичність формування мовної особистості учнів старших класів

профільного рівня, за вищий рівень викладання мови та професійний зріс вчителя-словесника є кабінет української мови, який повинен бути оформлений згідно з вимогами [70].

О. Костів та О. Сколоздра-Шепітко у навчально-методичному посібнику «Методика викладання української мови» визначили основні завдання кабінету української мови, а саме:

- 1) ефективна організація проведення факультативів, гуртків;
- 2) організація індивідуального, диференційованого і колективного навчання;
- 3) особиста якісна підготовка педагога до уроків української мови, позакласних заходів;
- 4) проведення засідань різних типів, шкільних та методичних об'єднань педагогів тощо;
- 5) підготовка до олімпіад, конкурсів, а також участь школярів у них;
- 6) покращення педагогічного досвіду тощо [52, с. 80].

Одна з вимог педагогів у організації позакласної роботи є виключення загальної програми, тому позакласна робота реалізовується авторськими варіантами програм, планів, а також активним залученням школярів. Учитель-словесник має право визначати шаблон роботи, методи її реалізації, критерії оцінювання та контролю, засоби, форми роботи тощо. Однак така організація позаурочних занять вимагає відповідних професійних, особистісних якостей учителя, його індивідуального стилю мислення, який спрямований на творчість, оригінальність та прагнення виховати мовну особистість учня старших класів профільної школи.

Будуючи власну модель позакласної роботи, варто брати за орієнтир підручники з методики рідної мови в середніх навчальних закладах (2000р., 2009р.), практикум з методики навчання мови (2011р.), які створені згідно з новими концептуальними засадами української мовної освіти [83, 84].

Реалізація мети профільного навчання встановлена чинними програмами. Ми розглянули деякі положення чинних програм, оскільки це стосується нашого

дослідження – зміст та завдання чинної програми відповідно визначають зміст та завдання позакласної роботи з української мови.

У програмі рівня «Стандарт», автори зауважують, що важливо правильно організовувати самостійну роботу школярів, від чого залежить ефективна організація активної діяльності учнів старших класів. Автори даної програми вважають, що самостійна робота учнів 10 – 11 класів допомагає формувати в них уміння слухати лекційні заняття, конспектувати їх, критично та неупереджено оцінювати різні виступи своїх однокласників, уміння працювати з електронними джерелами, довідковими матеріалами, глибоко вивчати окремі положення культури мовлення, риторики, ширше використовувати власні індивідуальні особливості тощо [81].

Автори програми академічного рівня наголошують на домінантності особистісної орієнтації навчання, яка забезпечує зручні умови для ефективного розвитку мовлення учнів, врахування індивідуальних особливостей, інтересів, потреб, а також заохочує самостійно вивчати українську мову та займатися саморозвитком [114].

Автори програми для профільного навчання учнів називають доцільними формами та методами роботи на уроках української мови такі: семінари-дискусії, різні тематичні екскурсії, дослідницько-пошукові завдання, проєкти різних форм, завдання з використанням інтернет-ресурсів та електронних словників, конференції, тренінги, конкурси, олімпіади тощо [64]. Ми вважаємо, що такі форми роботи будуть доцільними і під час позакласної роботи з української мови.

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

Проаналізувавши нормативну базу, а саме: Закони України, Державну національну програму «Освіта», Укази президента України, Концепції, які стосуються виховання дітей в освітньому середовищі, ми дійшли висновку, що виховання та навчання, яке проходить після уроків дозволяє поглибити знання з

рідної мови, духовно та інтелектуально розвиватися, а також забезпечує учнівські потреби в творчій самореалізації.

Уточнено таке поняття як «позакласна робота» і визначено його як диференційована освітня та виховна робота, що покликана задовольняти дитячі запити, інтереси та організована педагогічним колективом школи в позаурочний час.

Позакласна робота має велике значення для школи в сьогоденні, що полягає у вихованні особистості в період сучасного економічного та соціального життя людства. Позаурочна робота змінює деякі якості учня, а саме: активність, творчість, ініціативність, здатність до самоосвіти, самовиховання та саморозвиток.

Система форм позакласної роботи класифікується за кількістю учасників (індивідуальні, групові та масові форми), способом представлення мовного матеріалу та частотою проведення (епізодичні та систематичні форми). Кожна з форм має свої особливості організації.

На сьогодні розроблено навчальні програми для учнів середньої школи в контексті ідей Нової української школи. Ми вбачаємо доречним застосування принципів НУШ і в позакласній роботі з української мови. Нова українська школа базується на формуванні цінностей у школярів, орієнтації на дитину, на педагогіці партнерства школи та батьків, школи і суспільства, а також школи та дітей. Ідея НУШ полягає у збереженні національної ідентичності, формуванні виховання відповідальності за добробут і гарний розвиток суспільства та своєї країни.

Позакласна робота з української мови в контексті НУШ базується на цінностях, якими ми називаємо все, що має велике значення для людини, тобто всі продукти та результати її духовної діяльності.

Теоретичним узагальненням наших досліджень виявлено, що на ефективність позакласної роботи з української мови значно впливають індивідуальні та вікові особливості учнів старших класів. Активна участь старшокласників у позакласній роботі сприяє підвищенню мотивації, інтересу,

виникненню потреби самостійно збагачувати знання, створенню зручних умов для саморозвитку.

Різні вчені, які досліджували питання позакласної роботи з української мови дійшли висновку, що важливо також брати до уваги міжпредметні зв'язки, дидактичні та лінгводидактичні принципи, специфічні прийоми тощо.

Позакласна робота у профільних класах філологічного напрямку має свої особливості. Основним завданням цієї роботи є поглиблення та розширення знань, отриманих на уроках української мови, покращення практичних вмінь та навичок дітей, формування вміння бути самостійними та ініціативними, розвиток творчих здібностей учнів та цікавості до рідної мови за допомогою нових ресурсів та технологій.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

2.1. Система позакласної роботи з української мови у профільному класі філологічного напрямку

За результати теоретичних напрацювань, нами розроблено власну експериментальну систему вправ позакласної роботи з української мови у класах з профільним напрямом навчання та наведено декілька прикладів занять.

Метою розробленої системи є реалізація декількох умов:

- формування в школярів постійної мотивації та бажання вивчати українську мову під час позакласних занять;
- виховання в учнів поваги та любові до Батьківщини, формування всіх цінностей, передбачених програмою Нової української школи;
- врахування профілю навчання учнів під час відбору дидактичних матеріалів, тематики заходів;
- поєднання змісту занять позакласної роботи та уроків української мови.

Особливу увагу в експериментальній системі ми приділили формуванню цінностей передбачених НУШ та сучасним пріоритетам створення освітнього процесу в Новій українській школі (дитиноцентризм, визнання цінності дитинства, радість пізнання тощо), які детально ми розглянули в підрозділі 1.3.

Н. Голуб, С. Караман, Л. Мамчур, С. Омельчук та інші дослідники науково аргументували важливі сучасні лінгводидактичні підходи для вивчення української мови, які ми врахували в процесі створення експериментальної методики:

- 1) компетентнісний, який завдяки формуванню компетентностей (мовної, мовленнєвої, комунікативної, стратегічної та соціокультурної) допомагає досягти результатів під час навчально-виховного процесу, а також передбачає становлення власного практичного досвіду у процесі застосування отриманих умінь, навичок;

2) особистісно орієнтований підхід – передбачає розвиток учня та вчителя, базуючись на рівності під час спілкування, а також індивідуалізує освітній процес;

3) діяльнісний – передбачає застосування отриманих умінь та навичок школярів на практиці, уміння самореалізуватися в суспільстві, формування здібностей до самоосвіти тощо [24, 80].

З метою вдалої розробки експериментальної системи вправ для позакласної роботи, ми спостерігали за проведенням уроків з української мови, а також за позакласною роботою у ліцеї, провели анкетування (**додатки 2, 3**) вчителів та учнів 10 – 11 класів, аби визначити рівень організації позакласної роботи у Вараському ліцеї №3 Вараської міської ради, а також рівень зацікавленості учнів у проведенні позакласних заходів.

В анкетуванні участь взяли 10 учителів української мови з різним досвідом роботи (75% учителів мали стаж більший 6 років).

За результатами опитування (додаток 1), усі вчителі проводять позакласну роботу, із них: 6 (60%) систематично, 3 (30%) час від часу, 1 (10%) дуже рідко. Учителі, які проводять позакласну роботу систематично відповіли, що це стосується всіх державних свят, тематичних подій, а також викликів сучасного життя.

Для 80% учителів позакласна робота з української мови – це можливість покращити знання учнів та формувати в них високорозвинену особистість, а також можливість у цікавій і креативній формі мотивувати здобувачів освіти вивчати рідну мову. 20% учителів визначили позакласну роботу як можливість покращити знання з рідної мови, надолужити брак часу на уроках та додатково позайматися з обдарованими учнями.

Відповіді вчителів на питання про методи мотивації учнів 10-11 класів показали, що найефективнішими серед них є ситуативні вправи, спрямовані на можливість визначитися з майбутньою професією, міжпредметні зв'язки та інноваційні технології.

На думку більшості педагогів (85%), проблемні ситуації, ігрові методи, інформаційно-комунікаційні технології, власний приклад та приклади з життя, особиста мотивація кожного найбільш сприяють вихованню цінностей та ціннісних орієнтацій учнів старших класів. І лише 15% учителів зазначили тільки інформаційно-комунікаційні технології та ігрові методи.

Згідно з анкетуванням, найчастіше вчителі використовують такі форми позакласної роботи: проєкти дослідно-пошукового характеру, мовні тематичні заходи, брейн-ринги, квести, мовно-літературні вікторини, гуртки, відеопроєкти, участь у міських та обласних конкурсах.

Найменше педагогами використовуються такі форми роботи як конференції, вебінари та створення плакатів, газет.

У плануванні позакласних заходів участь беруть як учителі так і учні, що є дуже важливо, оскільки такий підхід значно більш мотивує здобувачів освіти приймати участь у позакласних заходах.

На думку всіх опитуваних педагогів, під час позакласної роботи з української мови важливо формувати в учнів такі цінності: любов та повага до рідної мови, терпеливість, відповідальність, почуття патріотизму. Також деякі з учителів окремо зазначили, що важливо формувати в школярів самовдосконалення та саморозвиток.

Згідно з даними анкетування, на жаль, лише 40% здобувачів освіти (у кращому варіанті) зацікавлені в проведенні позакласної роботи з української мови.

Також було проведено опитування двох класів філологічного напрямку, у якому взяло участь 54 учні 10 та 11 класів. Усі учні підтвердили проведення позакласної роботи з української мови у їхньому навчальному закладі. Однак 21 учнів (39%) іноді беруть участь у позакласних заходах, 14 (26%) – зовсім не відвідують такі заходи, а 19 учнів (35%) систематично відвідують позакласні заходи з української мови. Оскільки деякі форми позакласної роботи є не обов'язковими, ми вважаємо цей показник не дуже трагічним, однак він повинен бути значно вищим.

Лише 30% учнів визнали позакласну роботу як можливість покращити знання з української мови за допомогою креативних, нових методів та форм. Для 60% учнів це можливість гарно провести час, а 10% учнів взагалі не могли визначитися з поняттям позакласна робота.

В анкетуванні учням була можливість оцінити за шкалою значущість декількох форм та видів позакласної роботи. Результати продемонстровані в таблиці 2:

Таблиця 2

Вид позакласної роботи	3 бали (найулюбленіша форма роботи)	2 бали (не має великого значення)	1 бал (зовсім не має значення)
Проекти дослідницько-пошукового характеру	75%	15%	10%
Вікторини та олімпіади	80%	20%	—
Мовні вечори	40%	55%	5%
Екскурсії до музею	70%	30%	—

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що найулюбленішими формами позакласної роботи з української мови для старшокласників є вікторини, олімпіади, проекти дослідницького пошукового характеру, а також екскурсії до музею. Хоча ми проводили опитування декількох педагогів, екскурсії до музею проводяться досить рідко, однак анкетування показало, що 70% учнів не проти такого виду позакласної роботи.

О. Любич, С. Михайличенко та інші дослідники музейної форми позакласної роботи виокремлюють декілька музейних методів у педагогіці:

- 1) метод випереджального заохочення, який полягає у спілкуванні працівника музею з відвідувачами шкільного закладу, тим самим заохочуючи учнів бути активними учасниками процесу;
- 2) дослідницький метод полягає у дослідженні різних наукових проблем, створенні наукових робіт, рефератів та доповідей;
- 3) інформаційний метод – отримання нових навичок для орієнтації в інформаційному середовищі музею;
- 4) асоціативний метод – взаємозв'язок слова з музейною наочністю;
- 5) проєктний метод, що полягає у створенні власних навчальних проєктів;
- 6) метод порівняльного аналізу полягає у зведенні до рівності результатів індивідуальних творчих робіт учнів [60, 69].

Т. Кремень, уповноважений із захисту державної мови, в інтерв'ю повідомив, що планується створення Музею української мови, у якому буде реалізована історія розвитку української мови, періоди її заборони та відродження. Він зауважив, що дана музейна експозиція буде знаходитися в багатьох освітніх закладах, які захищають національні інтереси. Мовний омбудсмен звертає увагу на те, що такі музейні експозиції можуть зреалізуватися навіть у школах [55].

Педагогічний музей України, який розташований у Києві, містить більше 40 тисяч різних історичних пам'яток культури, освіти народів, які проживали на теренах України з давнини до сьогодення. Серед відомих пам'яток є «фразеологічний словник» (1598), «Правила пиитические» (1705) та інші пам'ятки, які використовувалися у навчанні братськими школами, колегіумами, Києво-Могилянською академією тощо [73].

Тому можемо зробити висновок, що музейний ресурс у позакласній роботі з української мови не лише цікавий для учнів, а й досить ефективний, оскільки поєднує в собі декілька форм, видів позакласної роботи: створення проєктів дослідницько-пошукового характеру, написання рефератів, доповідей тощо, а також приносить естетичне задоволення для старшокласників, що відіграє велику роль у системі навчально-виховного процесу.

Згідно з отриманими даними анкетування, для 85% учнів імпонують такі форми проведення позакласної роботи як змагання та робота в групах. Лише 15% учнів обрали варіант самостійне опрацювання проблемних завдань та лекційні, семінарські заняття.

Одним із завдань нашого дослідження є з'ясування цілісного уявлення серед старшокласників, пріоритетних цінностей та розробка експериментальних завдань задля покращення формування правильних ціннісних орієнтирів.

Одне з питань анкетування учнів було про пріоритетності цінностей. Лише 38% учнів найціннішим вважають моральні якості особистості (любов, повага, терпеливість, відповідальність тощо), 30% обрали варіант «дороге авто та фінанси», а 32% – «кар'єра, друзі та розваги». Ми розуміємо, що обрані варіанти старшокласниками є дуже важливими, однак не першочерговими. Тому розробка нами експериментальних вправ, завдань для позакласних занять з української мови буде базуватися на цінностях, правильних орієнтирах, затверджених концепцією Нової української школи.

Важливо розуміти, що випускник загальноосвітньої школи – це не лише знавець теорії, української мови, а й високорозвинена особистість, яка вміє шанувати Батьківщину, рідну мову, мати сформовану ієрархію ціннісних орієнтирів. Отже, позакласна робота з української мови повинна формувати і ціннісні орієнтири старшокласників, а не містити лише наукову інформацію, що, звичайно, є першочерговим завданням позакласних заходів.

70% опитуваних учнів розуміють, що не можуть бути повністю відповідальними та чесними, однак бажають цього досягнути.

30% старшокласників не вистачає поваги та терпеливості. Ще раз переконуємось, що важливо робити великий акцент на формуванні правильних цінностей в учнівської молоді в процесі позакласної роботи з української мови.

Згідно з отриманими даними опитування учнів, 100%, тобто всі старшокласники підтвердили, що позакласні заходи з української мови допомагають їм у формуванні поваги до рідної мови та патріотизму. 80% учнів

задовольняє організація позакласної роботи у ліцеї, 20% – частково задоволені. Однак така кількість учнів не відвідує позакласні заняття.

На останнє питання в анкеті «Що б ви хотіли змінити у проведенні позакласної роботи з української мови у вашому закладі?» відповідь дали не всі учні. Однак деякі зауважили, що їм не дуже цікаво та не вистачає розважальних програм.

Проведене анкетування серед учителів та учнів допомогло нам дійти висновку, що не всі учні мають стійку мотивацію вивчати та пізнавати українську мову в процесі позакласної роботи, не всі форми та методи роботи підходять учням та виявлено низький рівень сформованих цінностей (поваги, терпеливості, відповідальності, чесності тощо) в учнів старших класів.

Завданнями нашого експериментального дослідження є:

- створення власної експериментальної системи завдань організації позакласної роботи з мови та перевірка її ефективності;
- створення комплексу позакласних заходів з української мови, спрямованих на формування цінностей затверджених Концепцією Нової української школи;

Отже, ми виокремили такі завдання власної експериментальної системи організації позакласної роботи з української мови в профільному класі:

- 1) формування в старшокласників стійкої мотивації до вивчення мови в процесі позакласної роботи;
- 2) створення завдань, вправ, заходів спрямованих на виховання, формування правильних ціннісних орієнтирів в учнів старших класів;
- 3) спрямування творчих здібностей учнів на діяльність пов'язану з майбутньою професією.

Згідно з результатами анкетування вчителів, ми виокремили форми проведення позакласних заходів з української мови, що найбільш використовуються: проєкти дослідно-пошукового характеру; мовні тематичні заходи, брейн-ринги, квести, мовно-літературні вікторини, гуртки, відеопроєкти, участь у міських та обласних конкурсах тощо.

Вироблення стійкої мотивації учнів до вивчення мови та орієнтація створених завдань, вправ на формування цінностей в старшокласників також зустрічаються серед експериментальних завдань дослідження.

Важливою складовою сучасного навчання є оволодіння учнями старших класів низкою компетенцій. Дослідницька компетенція є однією з ключових.

Нам імпонує думка І. Олійник, що дослідницька діяльність – це універсальна характеристика діяльності людини, яка здатна пронизати інші види діяльності особистості. Дослідницька компетенція виконує найважливіші функції в правильному розвитку пізнавальних процесів, а також сприяє накопиченню соціального розвитку та досвіду, становленні людини як особистості [77].

Завдання дослідницько-пошукового характеру відіграють важливу роль, оскільки реалізують загальнодидактичний принцип вивчення української мови у профільних класах, а саме: зв'язок навчання та життя учнів, а також сприяють підвищенню дослідницького стимулу [78, с. 15-17].

Н. Бугайова зазначає, що проєктна форма навчання реалізує умови, за яких здобувачі освіти самостійно з великою цікавістю отримують нові знання різними методами для подальшого використання їх у творчих працях. Проєктне навчання допомагає набути комунікативні вміння та бути спостережливим, формувати дослідницькі навички, уміти аналізувати та узагальнювати, що в результаті дозволяє бути активним учасником у конкурсах та захисті творчих робіт [9].

Отже, *проєкти дослідно-пошукового характеру* – невід'ємна форма проведення позакласної роботи з української мови.

Ми розуміємо, що не всі учні можуть писати дослідницькі роботи, однак для тих, хто професійно зорієнтувався і планує після шкільної освіти надалі поглиблювати знання з української мови та навчатися на філологічному напрямку, створення власних проєктів, досліджень є гарним початком та досвідом.

Однією з ключових тем проєктів дослідницько-пошукового характеру пропонуємо *«Роль української мови в житті українців»*.

І. Огієнко у своїй праці «Наука про рідномовні обов'язки» порівнює рідну мову з плодючим підґрунтям, яке сприяє духовному зростанню, оскільки передає історичні та культурні цінності, народну поведінку та їх спосіб думання. Дослідник переконливо заохочує до говоріння рідною мовою в будь-який час та в будь-якому місці, учити дітей поважати українську мову, берегти її, адже це приносить велике задоволення людині, а державі надає безпосередньо патріотичний характер [75].

Виділяють 6 етапів підготовки дослідницької роботи:

1) вибір теми дослідження (визначення наукової проблеми, яка не повністю вирішена; об'єкта, предмета наукового дослідження, мети, завдань тощо);

2) опрацювання наукових джерел та літератури, які допоможуть досягнути поставлену мету;

3) написання пробного «чернетного» варіанту та перевірка його науковим керівником;

4) виправлення недоліків, написання роботи без помилок;

5) підготовка учня до захисту наукової роботи;

6) підготовка доповіді, презентації; захист наукового дослідження [58].

Теми проєктних досліджень, які стосуються рідної мови, шанобливого ставлення до Батьківщини тощо, формуватимуть в учнів важливі цінності, зокрема патріотизм, повагу до української мови, звичаїв та традицій українського народу.

Мовні тематичні заходи – ще одна із форм проведення позакласної роботи, через яку можливе вдале виховання та формування в старшокласників правильних ціннісних орієнтирів для успішного життя.

Основними розділами вивчення української мови в 10 класі, згідно підручника О. Заболотного та В. Заболотного виокремлено такі: лексична норма, риторика, орфоепічна та орфографічна норми, морфологічна норма та лексикографія [30]. Згідно з цими розділами можна проводити безліч мовних

тематичних заходів, які допоможуть поглибити знання з окремих розділів та формувати необхідні ціннісні орієнтації в учнів.

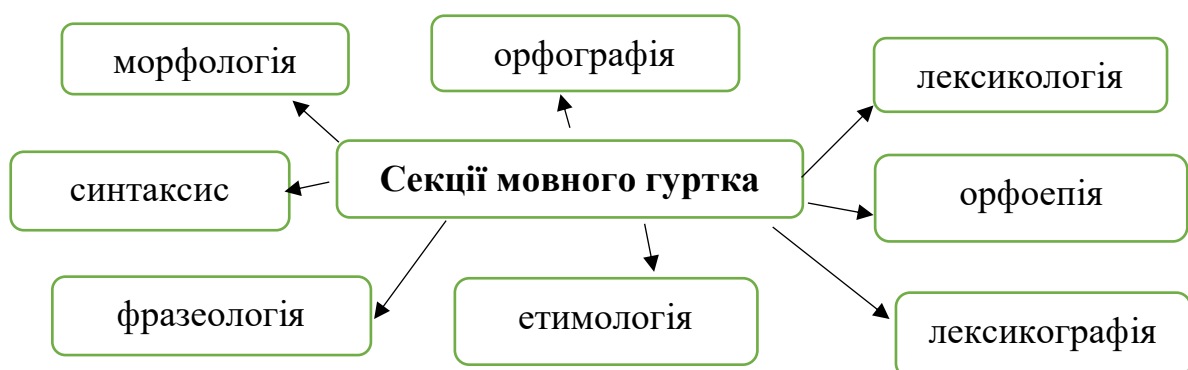
Однак ми вважаємо, що *мовний гурток* – найефективніша форма позакласної роботи з української мови, оскільки він проводиться систематично, згідно зі складеним планом, із постійним контингентом учасників гуртка, їх керівником тощо.

Учені О. Потапенко та Г. Аркушин вважають, що найдоцільнішим є проведення мовних тематичних гуртків, а саме гуртків синтаксису, граматики, лексики, фразеології, етимології тощо. О. Потапенко дотримується думки, що заняття мовного гуртка – це не лише про поглиблення теоретичних знань, а й процес формування практичних умінь, навичок, розвиток вольової та емоційної складової учнів, їхнього інтелекту, покращення мовленнєвого розвитку тощо.

Г. Аркушин вважає, що розділення гуртка на декілька секцій допомагає керівнику ефективніше планувати роботу, індивідуально працювати з членами гуртка, покращувати мовленнєву культуру тощо. [99, 3].

Дослідниця О. Глазова називає мовний гурток захопленням учнів та вчителя, яке потребує натхнення. Вона зауважує, що справжнє натхнення не минає швидко, а приносить видимий результат та задоволення від процесу [16].

Як ми і зазначали вище, мовний гурток може бути поділений на декілька секцій, що приносить значно ефективніший результат (рис. 4)

Розглянемо деякі з них.

Гурток фразеології та лексикології збагачує словниковий запас учнів, сприяє поглиблення знань про синоніми та антоніми, неологізми, слова іншомовного походження та фразеологізми.

Дослідник Є. Чак зауважує, що вчитель має широкий спектр можливостей, аби познайомити учнів з фразеологією. Що можна реалізувати як під час уроків української мови так і поза ними. Для цього, під час мовного гуртка, можна використовувати різні методи та форми, зокрема вікторини та олімпіади.

На думку вченого, метою фразеологічного мовного гуртка є поповнення словникового запасу школярів, а також заохочення дітей вивчати українську мову. Перше заняття такого виду гуртка варто присвятити розповіді про сам предмет фразеології та роль фразеологізмів, як зазначає Є. Чак у своїй статті «Матеріали для позакласної роботи з фразеології» [113].

Гурток фразеології та лексикології є досить важливим, оскільки людина, яка правильно та влучно використовує фразеологізми – демонструє високий рівень володіння рідною мовою. Тому під час мовного гуртка вчителю важливо не лише ознайомити дітей з відомими фразеологізмами, а також сформувати в них уміння влучно використовувати їх в усному та писемному мовленні [98].

Окремою секцією мовного гуртка також є *лінгвістичний*, який формує в учнів основні навички дослідника, а також поглиблює лінгвістичні знання, допомагає глибше зрозуміти поняття психології, творчості та логіки, ознайомлює учнів із гіпотезами та мовними парадоксами тощо.

Перифраза як засіб виразності, який опрацьовується на заняттях такого виду гуртка, відіграє важливу роль у формуванні вміння в учнів емоційно виражати власні думки. Також, інформація про перифразу допомагає краще усвідомити та сприйняти виражальні можливості слів [42].

Гурток *орфографії та фонетики* є можливістю поглибити учнівські знання про фонетику, культуру мовлення та орфографію.

Учений І. Хом'як найдоцільнішим вважає використання алгоритмічного вибору орфографічних правил, оскільки коли учні ознайомлені з розпізнавальними знаками орфограм та мають напрацьовану орфографічну

пильність – це допомагає ефективно використовувати орфографічні правила на письмі [112].

Для засвоєння будь-якого матеріалу на уроці української мови вчитель використовує різноманітні вправи. Основна мета вправ – спонукання учнів до свідомої діяльності (як розумової так і практичної), задля формування та вдосконалення в них важливих умінь та навичок, які їм необхідні.

О. Савченко зазначає, що вчителі використовують різні вправи для того, аби мотивувати учнів, донести до їх свідомості мету їх певної діяльності. Важливим фактором є врахування умов педагогами, в яких відбувається виконання вправ, їхній аналіз та причини помилок учнів, удосконалення їхніх умінь та навичок, беручи до уваги індивідуальні досягнення [95].

Різні дослідники та вчені по-різному класифікують вправи. Розглянемо деякі класифікації, що варто, на нашу думку, використовувати в роботі мовного гуртка.

В. Мельничайко (рис. 5) поділяє вправи **залежно від їхнього характеру та міри впливу на:**

- *підготовчі* (вступні), під час яких відпрацьовуються навички учнів первинно;
- *основні* – передбачає виконання діяльності в цілому;
- *тренувальні*, які дають можливість виявити рівень підготовки учнів;
- *підтримувальні* – вдосконалюють рівень підготовки.

За характером учнівської діяльності вправи поділяються на:

- *репродуктивні* (відтворення набутих знань на уроці);
- *продуктивні* (містять елементи творчості).

Згідно навчальної мети:

- *розпізнавальні* (пошук мовних явищ за характерними ознаками);
- *конструктивні* (допомагають створювати різноструктурні мовні одиниці);
- *творчі* (формування вміння самостійно створювати висловлення);

За місцем формування мовленнєвих навичок:

- *мовні* (формування мовних навичок та вмінь, а також засвоєння мовних засобів);
- *мовленнєві* (вміння передавати певну інформацію усно);
- *комунікативні* (допомагають розв'язати конкретні завдання під час спілкування).

Окрім вищезазначених типів вправ, В. Мельничайко виокремлює ще 4 типи:

- 1) слухово-мовленнєві (сприйняття завдань на слух та усне їх виконання);
- 2) зорово мовленнєві (усне виконання завдань на основі побаченого);
- 3) слухово-моторні (виконання завдань, сприйнятих на слух; наприкл. диктанти);
- 4) зорово-моторні (письмове виконання завдань на основі побаченого тексту) [66].

Рис. 5 Класифікація вправ за В. Мельничайко

М. Пентилюк пропонує свою класифікацію вправ (рис.6):

- 1) *за мовленнєвою формою*: усні та письмові;
- 2) *за місцем застосування вправ*: супровідні, формуючі (тренувальні) та спеціальні;

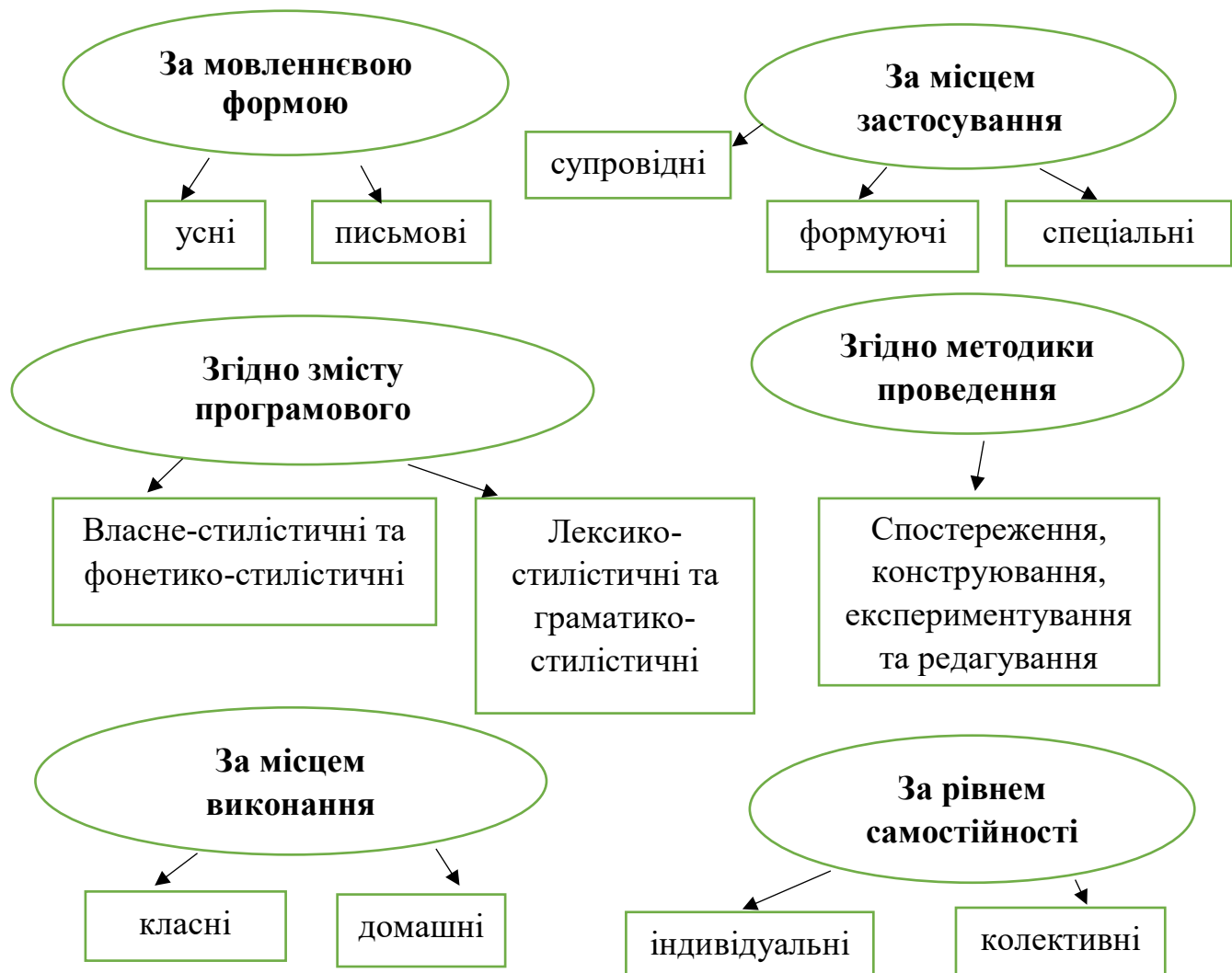
3) *згідно змісту матеріалу програми*: власне-стилістичні та фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні та граматико-стилістичні вправи;

4) *згідно методики проведення*: стилістичний аналіз тексту, вправи на спостережливість, стилістичне конструювання та експериментування, стилістичне редагування;

5) *за місцем виконання вправ*: класні та домашні;

6) *за рівнем самостійності*: колективні; індивідуальні.

Рис. 6 Класифікація вправ за М. Пентилюк

Розглянемо ще одну класифікацію вправ з української мови, яку запропонував С. Карман. Вчений зіставляє роль вправ з української мови з дидактичною метою навчального процесу. Він поділяє вправи на:

1) підготовчі, які полягають в опитуванні (запитання - відповіді) – забезпечують психологічну та пізнавальну готовність сприймати новий матеріал, а також слугують для зацікавлення учнів;

2) вступні та пробні (попереджують та пояснюють) – застосовуються після опрацювання матеріалу, слугують кращому усвідомленню вивчених правил, а також формують необхідні вміння та навички;

3) тренувальні (порівняння, за зразком, інструкцією чи завданням тощо) – допомагають закріпити отримані вміння для реалізації їх в навичках;

4) творчі – диктанти, творчі завдання різного характеру, проблемні ситуації тощо;

5) контрольні – перевірка отриманих знань та вмінь їх застосовувати на практиці [83].

Для мовного гуртка нам імпонує класифікація вправ за С. Карманом. Оскільки найбільше видів вправ, які виокремив учений, ми використовували під час занять гуртка з української мови. На заняттях мовного гуртка використовують різні типи вправ для проведення вікторин на знання української мови, для перевірки знань після засвоєння нової інформації на тематичних заняттях тощо. Мета занять мовного гуртка полягає і в тому, аби сформувати правильні цінності в учнів, які необхідні їм для життя. Вправи – як допоміжний засіб формування цінностей, оскільки не завжди можуть містити інформацію щодо ціннісних орієнтирів та впливати на їх формування. Однак вони несуть не менш важливу роль. Заняття, які присвячені Дню української мови та писемності, вікторини на знання рідної мови неможливо реалізувати без вправ.

Отже, розглянемо детальніше класифікацію вправ за С. Карманом та наведемо приклади.

Вправи підготовчого характеру зазвичай використовуються на початку будь-якого заняття. Їхня мета – мотивувати учнів до засвоєння нового матеріалу, створити сприятливі психологічні умови для подальшого спілкування, згадати раніше вивчений матеріал та набутий досвід, який стане основою для засвоєння нових знань та вмінь [46]. Однак нашим завданням було створити вправи, які не

лише мотивуватимуть учнів та нагадають їм раніше засвоєний матеріал, а й спонукатимуть їх до пошуків цінностей та формування правильних ціннісних орієнтирів. Наведемо декілька прикладів підготовчих вправ.

Вправа 1. *Зараз ми проведемо невелике опитування. Хто знає відповіді – піднімайте руку.*

1. *Що таке культура мовлення?*
2. *Які ознаки культури мовлення вам відомі?*
3. *Чим відрізняється нормативна лексика від ненормативної?*
4. *Чи відомий вам термін «вульгаризми»?*
5. *Наведіть приклади просторіччя.*
6. *Чому важливо не використовувати непристойну лексику?*
7. *Як впливала ненормативна лексика на ваш емоційний стан та відносини з оточуючими?*

Вправа 2. Дайте відповіді на запитання. У першому стовпчику таблиці (табл.3) поставлені запитання. У другому – відповіді в довільному порядку. З'єднайте питання з правильними відповідями до них.

Таблиця 3

1. Коли було започатковано День української писемності та мови?	А. Нестор Літописець
2. В день пам'яті якої особистості відзначали День української мови та писемності 9 листопада?	Б. Іван Федоров
3. Завдяки кому виникла писемність у слов'ян та Кирилиця?	В. 6 листопада 1997 року
4. Хто є автором перших друкованих українських книг («Апостол», «Буквар»)?	Г. Кирило та Мефодій

Наступний вид вправ – **вступні** (пробні). Як і було вище зазначено, такі вправи вчитель використовує після опрацювання нового матеріалу, для того, щоб учні краще зрозуміли вивчені правила та мали необхідні вміння, навички.

Наведемо декілька прикладів вправ вступного характеру.

Вправа 3. Прочитайте два листи подяки мамі та порівняйте їх. Відредагуйте помилки. Прокоментуйте, які ознаки культури мовлення присутні або ж порушені в цих текстах.

Лист 1

Привіт, дорога матусю. Давно хотіла вам написати цей лист, однак тільки зараз наважилася.

Щиро дякую вам, за те що подарували мені життя, за вашу любов та опіку з раннього дитинства до сьогодні. Ви завжди були гарним прикладом для мене, ніколи не відмовляли, коли я просила про допомогу. Вибачте мене, будь ласка, що іноді була неслухняною та причиняла вам біль. Ви заслуговуєте лише на добро! Бажаю вам мирного неба, довгих років життя та багато щасливих днів. Нехай усі мрії здійсняться!

Ваша донечка

Лист 2

Мамо привіт.

Дякую тобі за все. Ти сама добра кого я знаю. Вибачаюсь за свою поведінку, я багато не слухав тебе.

Хочу побажати тобі щастя, сильного здоров'я, всього самого найкращого! Я завжди буду помнити тебе як саму кращу людину. (твій син)

У якому з листів ви відчуваєте вияв поваги до адресата? Чому?

Вправа 4. Прочитайте рядки поезії. Хто є автором цих слів? Які ще поезії, або частини поезій ви знаєте про українську мову? Чому, на вашу думку, важливо берегти рідну мову? Яке значення має для вас українська мова?

«О слово! Будь мечем моїм!

Ні, сонцем стань! вгорі спинися,

Осяй мій край і розлетися

Дощами судними над ним» [76].

А. Леся Українка;

Б. Олександр Олесь;

В. Андрій Малишко;

Г. Павло Тичина.

Тренувальні вправи допомагають учням закріпити отриманні вміння, знання, для того, аби правильно їх реалізувати на практиці. На уроках української мови такий вид вправ використовується здебільшого після вивчення нового матеріалу.

Тренувальні вправи розвивають пам'ять, уважність учнів, покращують їх творчу діяльність, оскільки є основою оволодіння непростими вміннями [45].

Під час проведення занять на мовному гуртку, такий тип вправ здебільшого застосовують після прослуханого нового матеріалу, лекцій, аби тренувати свої вміння та навички. Приклад вправ:

Вправа 5. Ви вислухали інформацію щодо непристойної лексики та типів запозичень. Зараз ми потренуємось з вами. Віднайдіть у поемі Івана Котляревського «Енеїда» непристойну, лайливу, ненормативну лексику. Спробуйте замінити ці слова та висловлювання на нормативну, де це можливо.

«Поганий, мерзкий, скверний, брудний,

Нікчемний, ланець, кателік!

Гульвіса, пакосний, пресидний,

Негідний, злодій, єретик!

За кучму сю твою велику

Як дам ляца тобі я в пику,

То тут тебе лизне і чорт!

І очі видеру із лоба

Тобі, диявольська худоба.

Трясешся, мов зимою хорт!

Мандруй до сатани з рогами, Нехай тобі присниться біс!

З твоїми сучими синами

Щоб враг побрав вас, всіх гульвіс,

Щоб ні горіли, ні боліли,

На чистому щоб покоїли,

*Щоб не оставсь ні чоловік;
Щоб доброї не знали долі,
Були щоб з вами злії болі,
Щоб ви шаталися повік» [53].*

Контрольні вправи дозволяють учителю перевірити наскільки якісно учні засвоїли раніше вивчений матеріал та в якому обсязі. Під час проведення такого типу вправ важливо з'ясовувати питання, в яких учні не повністю розібралися та які створюють для них певні труднощі. Важливо ретельно аналізувати допущені помилки в усних та письмових завданнях, сприяти подальшому їх усуненню [12].

Приклади контрольних вправ для занять мовного гуртка.

Вправа 6. *З'єднайте фразеологізми та їх відповідники (табл. 4).*

Табл. 4

<i>1. Важким духом дихати</i>	<i>А) уникнути покарання</i>
<i>2. сісти на голову</i>	<i>Б) гніватися</i>
<i>3. вискочити на сухе</i>	<i>В) обманювати</i>
<i>4. замилювати очі</i>	<i>Г) вести себе нахабно</i>

Вправа 7. *Виправіть вислови написані у таблиці (табл.5). Чия команда дасть найбільше правильних відповідей – та і перемогла.*

Таблиця 5

<i>Пробачив сестру</i>	<i>Кліпати очами</i>
<i>Набувати досвід</i>	<i>Кілька років тому назад</i>
<i>При допомозі мами</i>	<i>Зайняв перше місце</i>
<i>В п'ять годин</i>	<i>Вона одержала освіту</i>
<i>Надіслати по вайберу</i>	<i>На протязі тижня</i>
<i>Вчитель піднімає проблему</i>	<i>Вірне рішення</i>
<i>Вона прийшла до переконання</i>	<i>Заняття по українській мові</i>
<i>Сміятися над другом</i>	<i>Вона перша по списку</i>

Вправа 8. Доберіть відповідники діалектам.

Легінь –	гонуки –
маржина –	бузько –
капусняк –	цмоковине –
мешти –	кульчики –
бульба –	леквар –

Вправа 9. Доберіть якнайбільше синонімів та антонімів до поданих слів.

Любити –	Терпіти -
Поважати –	Чесність -
Турбуватися –	Відповідальність –

Складіть невеликий текст-міркування, використовуючи ці слова (7-10 речень).

Вправа 10. Виконайте 7 тестових завдань (на місці пропуску оберіть правильний варіант):

1. У нього двоїться ____ очах.

- А) у;
- б) в;
- в) на.

2. Здалека ми помітили острів ____ океані.

- А) у;
- б) в;
- в) на.

3. Пізно __ же повертатися одній.

- А) в;
- б) у.

4. На вулиці вже дощ не __де.

- А) й;
- б) і.

5. На землю __пали яблука.

- А) у;

б) в.

6. Вчитель, зайшовши до класу, привітав __сіх.

А) в;

б) у.

7. Мої батьки проживають __ Житомирі.

А) у;

б) в.

Ми розробили декілька занять мовного гуртка з української мови для учнів 10 класу філологічного профілю навчання. Нами обрано деякі основні розділи (лексикологія, фразеологія та орфографія) для поглиблення знань учнів та формування в них цінностей, а саме: лексикологія, фразеологія та орфографія.

Назва мовного гуртка: **«Культура української мови та мовлення».**

Мета проведення занять гуртка полягає у покращенні знань та розуміння учнів мовних норм, а також правильне їх вживання в різних обставинах спілкування; у формуванні важливих цінностей для особистості, затверджених концепцією НУШ.

Перше, вступне заняття мовного гуртка, передбачає знайомство вчителя з відвідувачами гуртка (в цікавій формі, аби заохотити учнів відвідувати систематично заняття), обговорення організаційних питань, а також пояснення вчителем правил поведінки та техніки безпеки.

Для вступного заняття пропонуємо заохотити учнів таким чином: за кожне відвідування заняття учень отримує 1 бал, за гарну участь в заняттях – додаткові бали. При закінченні навчального плану гуртка, учнів які отримали найбільшу кількість балів – нагородити грамотами та невеликими призами.

Наступне заняття гуртка – мовний тематичний захід, який безпосередньо пов'язаний з розділом вивчення мови «Лексикологія».

Наведемо фрагмент мовного тематичного заходу у 10 класі.

Тема: Непристойна лексика – гнилизна рідної мови. Формування правильних цінностей та звичок.

Форма проведення: виховна година спілкування.

Мета:**– формування предметних компетентностей:**

– ознайомити учнів із поняттями «культура мовлення» та «культура мови»;

– вчити вирізняти основні ознаки культури мовлення;

– формувати громадянську та соціальну компетентності, а також компетентність спілкуватися українською мовою.

– формування ключових компетентностей:

– спілкування рідною мовою;

– уміння навчатися впродовж життя;

– соціальна та термінологічна компетентності.

Обладнання: картка з цілями, відеоролик.

Методи та прийоми: бліц-опитування, метод вправ, спостереження учнів над мовою.

Література:

1. Біблія або Книги святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка : - Українське Біблійне Товариство, Київ: 1988. 1523с.

2. Красоткіна Н. Це наше, рідне, українське. Збірка поезії. 2024. 216с.

3. Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. заклад. заг. сер. Освіти. Харків : вид-во «Ранок», 2018. 272с.

4. Гудима Н. В. Класифікація основних типів запозичень у сучасні літературній мові. Наукові праці, 2009. С. 147-151.

5. Ткаченко Т. В. Елементи просторіччя в мові прози Михайла Стельмаха. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. С.96-101.

6. Котляревський І. Енеїда : поема. Худ.-іл. А. Базилевич. Київ: Дніпро, 1970. С. 26-27.

Перебіг заняття

«Тепер же відкиньте і ви все оце: гнів, лютість, злобу, богозневагу, безсоромні слова з ваших уст» (Послання св. апостола Павла до Колосян) [8].

Слово вчителя. Ми живемо у досить непростий час. Сьогодні суспільство вимагає високорозвинених, здібних, талановитих та збагачених моральними цінностями особистостей, які гарно володітимуть словом, культурно розмовлятимуть, поважатимуть українську мову.

Однак, у той же час, людство переповнене злобою, гнівом та лихом, яке передається через лайливі та непристойні слова.

Слушно зауважує українська сучасна поетеса Надія Красоткіна:

«Учіться, діти, гарно говорити,

Бо гарна мова – це краса, лице!...

... Хто правильну і гарну мову має,

То зразу видно – в нього совість є.» [54]

Отож, сьогодні ми поговоримо з вами про дуже важливу тему, яка стосується нашого щоденного життя: непристойні слова або ж лихослів'я.

Вправа 1. Зараз ми проведемо невелике опитування. Хто знає відповіді – піднімайте руку.

1. Чи відоме вам поняття «культура мовлення»?
2. За якими ознаками ви б визначали рівень культури мовлення?
3. Що таке ненормативна лексика?
4. Чи відомий вам термін «просторіччя»?
5. Наведіть приклади вульгаризмів.
6. Яке значення має ненормативна лексика у житті людини?
7. Чи має вплив ненормативна лексика на ваш емоційний стан та відносини з оточуючими?

«Культура мовлення – це система вимог, регламентацій стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності (усній і писемній)» [39, с. 10].

Серед основних ознак культури мовлення виділяють (табл.6):

– **нормативність** (використання норм усного, писемного мовлення, правильний наголос в словах, правильне інтонування; вміння правильно вживати слова, будувати речення та тексти, вдало використовувати стилі);

– **адекватність** (точно виражені почуття, думки мовними засобами, чітко зрозумілий вислів адресату; підбір та побудова речень для найточнішого передання думки);

– **логічність** та **послідовність** (думки подані аргументовано згідно логічних законів та мають внутрішню закономірність);

– **доречність** (співвіднесення мовлення та ситуації, врахування можливих обставин спілкування та особливостей адресата);

– **виразність** (використання виражальних засобів художнього та звукового мовлення, художніх засобів, лексики емоційно-оцінного характеру, пауз, наголосів, темпу мовлення, тональності тощо);

– **багатство** (вираження думки різноманітними способами);

– **естетичність** (виявлення естетичного смаку мовця через вдало підібраний темп та та звучання мовлення, доречне використання тропів, фігур чи цитат тощо).

Таблиця 6

Ознаки культури мовлення	Характеристика
<i>Нормативність</i>	<i>використання норм усного, писемного мовлення</i>
<i>Адекватність</i>	<i>чітко зрозумілий вислів адресату</i>
<i>Логічність та Послідовність</i>	<i>думки подані аргументовано згідно логічних законів</i>
<i>Доречність</i>	<i>співвіднесення мовлення та ситуації</i>
<i>Виразність</i>	<i>використання виражальних засобів художнього та звукового мовлення</i>
<i>Багатство</i>	<i>вираження думки різноманітними способами</i>
<i>Естетичність</i>	<i>виявлення естетичного смаку мовця</i>

Вправа 2. Прочитайте два тексти та порівняйте їх. Відредагуйте помилки. Прокоментуйте, які ознаки культури мовлення присутні або ж порушені в цих текстах.

Текст 1

Осінні дні по-особливому прекрасні. Ранкова прохолода, дощі, іноді приморозки нагадують мені про наближення зими. Птахи покидають наші міста, села для того, щоб перезимувати у теплих краях. Однак вони знову повернуться. Як і ця осінь – розпочалася і закінчиться. Таке наше швидкоплинне життя. Важливо цінувати кожним днем, кожною рідною людиною, адже роки проходять швидко. Ще вчора, здається, бігав малим хлопчиком, а сьогодні – тато...

Текст 2

Моя любима пора року – це осінь. Осінь нагадує мені про дитинство, де ми з татом ходили в ліс шукати гриби. Після повернення додому мама завжди пригощувала нас гарячим обідом та теплим чаєм. А ще у мене день народження осінню, яке я так з нетерпеливістю очікую. А ще я сильно дуже люблю збирати осінні кольорові листя, а потім з нього робити аплікації...

Отже, можна зробити висновок, що виразність, логічність, послідовність, адекватність, доречність, нормативність та багатство мовлення – підкреслюють високу культуру мовлення того, хто розмовляє.

Однак, навпаки, мовець, який використовує ненормативну лексику (лайливі слова), не вміє правильно добирати слова, будувати речення, не використовує достатньо виразних засобів художнього та звукового мовлення тощо, не має сформовану культуру мовлення, що підкреслює мовця як нерозвинену або ж низько розвинену особистість.

Ми з вами розуміємо, що українська мова складається не лише з власних корінних слів, а й чужоземних запозичень. Можливо, хтось знає, які запозичення існують? (відповіді учнів)

Дослідниця Н. Гудима пропонує таку класифікацію типів запозичення:

- 1) давні запозичення, які вже досить добре пристосувалися до нашої мови, що навіть не відчувається їхнє інше походження (ми використовуємо їх досить часто, також вони мають багато похідних слів);
- 2) власне слова іншомовного походження – часто використовуються в мовленні поза межами професійної сфери використання, а також поступово відносять їх до загальноживаних одиниць;
- 3) варваризми – рідко використовуються в побутовому спілкуванні, оскільки їх легко замінити питомою лексикою;
- 4) інтернаціоналізми – слова міжнародного походження, які використовують мінімум у трьох споріднених мовах [21].

Що ж таке ненормативна лексика? (відповіді учнів)

Лихослів'я – це частина ненормативної лексики, яка бере початок в релігійних віруваннях людства, звідки і походить слово «лихослів'я», вимовляючи яке, людина несла певну кару від Бога. У Середньовіччі богохульство вважалося невід'ємною складовою ненормативної лексики та не сприймалося суспільством. До богозневажників застосовувалися різні види покарань. Релігійні корені лайливих слів простежуються також в Україні.

Окрему групу становлять **просторіччя та вульгаризми**. Просторіччям можна назвати деформовані слова, які суперечать загальнолітературним нормам. **Вульгаризми** – грубі слова і висловлювання, яким характерна різка зниженість, виразна оцінність, експресивність. Т. Ткаченко зауважує, що просторіччя та вульгаризми роблять мову досить низькою через свою неправильність, неестетичність та грубість [107].

Вправа 3. Ви вислухали інформацію щодо непристойної лексики та типів запозичень. Зараз ми потренуємось з вами. Віднайдіть в поемі Івана Котляревського «Енеїда» непристойну, лайливу, ненормативну лексику. Спробуйте замінити ці слова та висловлювання на нормативну, де це можливо.

«Та вже для тебе обіцяюсь

Енеєві я ляпас дам»;

*Я хутко, миттю постараюсь
 В трістя його к чортам загнать.
 Прощай же! швидче убирайся,
 Обіцянки не забувайся,
 Бо послі, чуєш, нічичирк!
 Я к збрешеш, то хоча надсядсья,
 На ласку послі не понадсья,
 Тогді від мене возьмеш чвирк» [53, с. 26-27].*

Отже, любі діти! Можемо зробити висновок, що непристойна лексика – це демонстрація внутрішнього світу людини. Що знаходиться в людському серці, те виходить через її уста. Звідси випливає – чим ми будемо наповняти свій внутрішній світ, те й будемо говорити.

Я бажаю, щоб ви багатіли духовно, читали гарні книги, розвивалися та прагнули навчатися – тоді у вашому серці й розумі будуть правильно сформовані цінності. Однак, якщо людина буде весь вільний час проводити у засобах масової інформації, слухати пісні з непристойними словами, гуляти з лихими компаніями – аналогічно така особистість ставатиме подібною до тих, з ким проводить час.

Зробіть правильний вибір у своєму житті – берегти рідну мову, поважати її та робити все для того, аби мінімізувати кількість непристойної лексики в собі та тих, хто нас оточує.

Пропоную подивитися нам відеоролик (Додаток 1) [104].

Лише декілька хвилин, а скільки важливої інформації ми почули. Поділіться, будь ласка, вашими враженнями (відповіді учнів).

І останнє на сьогодні. Пропоную вам взяти окремий аркуш паперу та написати на ньому декілька пунктів, що ви бажаєте змінити у своєму житті. Як зразок, на картці ви бачите деякі варіанти. Ви можете обрати якісь із них, або додати власні. Збережіть ці аркуши, а через певний період часу, 6 місяців, знайдіть їх та проаналізуйте, чи вдалося вам досягти якоїсь із цих цілей.

Моя ціль:

- 1) *перестати вживати непристойні слова;*
- 2) *щодня читати 10 сторінок книги;*
- 3) *зменшити вживання шкідливої їжі;*
- 4) *почати вивчати іноземну мову;*
- 5) *частіше ходити пішки;*
- 6) *зменшити час проведення у соціальних мережах;*
- 7) *поважати своїх батьків та оточуючих;*
- 8) *усі справи завершувати до кінця;*
- 9) *розмовляти чистою українською мовою, без суржикових слів;*
- 10) *завжди дотримуватися чистоти, стати охайнішим;*
- 11) *проявляти більше терпіння;*
- 12) *прокидатися раніше;*
- 13) *планувати свій день;*
- 14) *не вживати алкоголь, не палити;*
- 15) *контролювати витрати.*

Підсумок заняття. *Давайте повернемося на початок нашого заняття та прочитаємо девіз, який записаний на дошці («Тепер же відкиньте і ви все оте: гнів, лютість, злобу, богозневагу, безсоромні слова з ваших уст» (Послання св. апостола Павла до Колосян)).*

Біблія – це найпоширеніша книга у світі, яка має великий авторитет. Автори Біблії були натхненні самим Богом, тому ми можемо говорити, що це Божі слова. Бог закликає людей відкинути гнівливі, зlobні та безсоромні слова. Українська мова дуже милозвучна, чарівна, приємна. Давайте разом робити її тільки кращою, а не засмічувати...

Ще однією формою проведення заняття мовного гуртка пропонуємо *вікторину*. Згідно проведеного анкетування для учнів старших класів, ми дійшли висновку, що це одна з цікавих форм проведення позакласних занять з української мови для учнів. Отже, до Дня української писемності та мови актуальним буде саме проведення вікторини, що дасть змогу вчителю та учням

пізнати свій рівень знання та володіння рідною мовою, а також корисно та цікаво провести час.

Тема: *Наскільки я знаю рідну мову?*

Мета заняття:

- **формування предметних компетентностей:**
- поглиблювати знання учнів з різних тем;
- формувати компетентність розмовляти українською мовою.
- **формування ключових компетентностей:**
- спілкування рідною мовою;
- уміння навчатися впродовж життя;
- формувати громадянську компетентність.

Обладнання:

Методи та прийоми: метод вправ, опитування.

Література:

1. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4552023-47641>
2. URL: <https://nubip.edu.ua/node/136089>
3. URL: <https://spadok.org.ua/folklor/pryslivya-pro-movu>
4. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=850>
5. Ярема Гоян Слухаймо Олеся / Мова і культура. Світогляд №2, 2008. 80с.
6. Г. Кобиринка, Л. Рябець Українська діалектологія: витоки та перспективи / Інститут української мови НАН України, м. Київ, №4. 9с.
7. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2610>

Перебіг заняття

Слово вчителя. Сьогоднішнє заняття присвячене Дню української писемності та мови, яке ми згадуємо щороку 27 жовтня. 28 липня 2023 року президентом України Володимиром Зеленським, був підписаний указ про перенесення даного свята з 9 листопада на 27 жовтня [108].

(Підготовча вправа) Дайте відповіді на запитання (табл. 7).

У першому стовпчику поставлені запитання. У другому – відповіді в довільному порядку. З'єднайте питання з правильними відповідями до них.

Таблиця 7

1. Яка частина мови не належить до самостійних та службових?	А. Розповідні, питальні, заперечні
2. Значуща частина слова, яка стоїть перед коренем.	Б. Вигук
3. Види речень за метою висловлювання.	В. Щ
4. Приголосний, який завжди позначає два звуки.	Г. Префікс

Можливо, комусь відомо, чому 2023 року Президентом України було змінено дату святкування Дня української писемності та мови?

У 2023 р. дата свята змінилася через рішення Православної церкви України (ПЦУ) та Української греко-католицької церкви (УГКЦ) перейти на новий церковний календар, відповідно до якого на 13 днів пересуваються раніше нерухомі дати свят. Свято української писемності та мови традиційно відзначається в день шанування пам'яті Преподобного Нестора Літописця (письменника-агіографа, першого історика Київської Русі, мислителя, ученого, ченця Києво-Печерського монастиря), з чийм ім'ям пов'язують започаткування писемної української мови [89].

Отож, давайте розпочнемо змагання між двома командами. Для цього нам потрібно вибрати двох капітанів. Далі кожен з них по черзі обиратиме по одному учаснику до своєї команди. Вам потрібно обрати назву команди. Переможе команда, яка дасть найбільше правильних відповідей.

1. Приступимо до першого конкурсу, який має назву «Прислів'я та приказки про мову». Вам потрібно згадати та назвати прислів'я, приказки, які відносяться до української мови. Наприклад: «Рідна мова - не полова: її за

вітром не розвієш». [92]. Яка команда назве найбільше – та і переможе у першому конкурсі.

2. Виправіть вислови написані у таблиці. Чия команда дасть найбільше правильних відповідей – та і перемогла.

<i>Пробачив другу образу</i>	<i>Моргати очами</i>
<i>Здобувати досвід вчителя</i>	<i>100 років тому назад вибухнув</i>
<i>При допомозі тітки Марини</i>	<i>Зайняв третє місце у турнірі</i>
<i>В дев'ять годин вечора</i>	<i>Він одержав вищу освіту</i>
<i>Надіслати по месенджеру другу</i>	<i>На протязі тижня я заберу</i>
<i>Викладач піднімає проблему</i>	<i>Він прийняв вірне рішення</i>
<i>Мама прийшла до переконання, що</i>	<i>Заняття по географії</i>
<i>Сміятися над твариною</i>	<i>Марта перша по списку</i>

3. З'єднайте фразеологізми та їх відповідники

<i>1. Або пан, або пропав</i>	<i>А. Тужити, переживати</i>
<i>2. Аж братися за живіт</i>	<i>Б. Голосно реготати</i>
<i>3. Битися як горлиця</i>	<i>В. Переборщити</i>
<i>4. Передати куті меду</i>	<i>Г. Ризикуючи, домогтися усього бажаного або все втратити</i>

4. Прочитайте рядки поезії. Хто є автором цих слів? Поясніть перші два рядки поезії. Чому, на вашу думку, важливо берегти рідну мову? Яке значення має для вас українська мова?

«О слово рідне! Орле скутий!

Чужинцям кинуте на сміх!

Співочий грім батьків моїх,

Дітьми безпам'ятно забутий» [76].

А) Леся Українка;

- б) Тарас Шевченко;
- в) Олександр Олесь;
- г) Павло Тичина.

Слово вчителя. Григорій Півторак, який є членом-кореспондентом НАН України підмітив, що стан української мови в нашій державі потребує пильної уваги, оскільки русифікація не зупинена та присутні глобалізаційні процеси, які сприяють поширенню іноземних мов. Науковець стверджує, що без української мови в Україні в усіх життєвих сферах неможливо створити державу повністю українською, оскільки в незалежній державі неможливе домінування чужої мови [19].

5. Прочитайте текст. Знайдіть фразеологізми та поясніть їх значення. Продовжте список позитивних характеристик людини та поясніть їх важливість для особистості.

Кожна людина, яка проживає у суспільстві, має право вибору. Ти можеш обирати будь-що, будь-коли. Бути відповідальним, чи мати вітер у голові ; мати ангельське терпіння, або ж бути нетерплячим; старанно працювати чи байдики бити; бути чесним чи водити за ніс. Ти вибираєш.

Однак твій вибір впливає на твоє життя, відносини з людьми. Щоб досягнути успіху в житті, варто правильно приймати рішення. Бути відповідальною, чесною, терплячою, працьовитою людиною. Цей список можна продовжувати.

Декілька речей у житті ти не можеш обирати: батьків, країну, в якій народився, рідну мову. Однак це те, що найбільше ти повинен берегти та шанувати...

6. Доберіть якнайбільше синонімів та антонімів до поданих слів.

Доброта –

Терпіння –

Повага –

Чесність –

Гідність –

Патріотизм –

Складіть невеликий текст-міркування, використовуючи ці слова (7-10 речень).

7. виправіть словосполучення.

Гучно закрив двері –	прийняти участь –
Швидко закрили зошити –	він втратив свідомість –
Вона відкрила замок –	я візьму себе в руки –
Вспіли відправити лист –	музикальний прилад –
Жалко покидати вас –	мама слідкує за порядком –

8. Доберіть відповідники поданим нижче діалектам.

Життє –	Бурак –
Маржина –	Бузько –
Кужух –	Коприва –
Мешти –	Кульчики –
Бульба –	Гандрій –

Слово вчителя. Мовлення народу – це форма буття мови, яке є свідченням природного функціонування та розвитку мови, слугує для зберігання інформації про мовну динаміку та розвиває літературну мову.

Науковці Г. Кобирилка та Л. Рябець зазначають, що діалекти – це інформаційна основа для з'ясування історії певної мови та культури, а також слугують розв'язанню етнографічних, літературних та археологічних проблем [43].

Які діалекти відомі вам? Чи вважаєте ви необхідним досліджувати діалекти та берегти їх? Чому? (відповіді учнів).

9. З'єднайте види лексики з їхніми прикладами (табл. 8).

Табл. 8

1. Загальнонавжівана лексика	А. Вуйко, веселики, піїнка, квасець, ясниця, лісавиця, маржина, бузько, капусняк
2. Професіоналізми	Б. Перст, десниця, злато, ланіти, броня, аероплан, піїт, вельми, глас, возвисити, вия, адамант

3. Діалектизми	В. Кайфово, бабки (гроші), на шару, лабати (грати), фанера
4. Архаїзми	Г. Сім'я, любов, рослини, троянда, діти, іграшки, мед, школа, сорочка, сніг, двері, держава
5. Неологізми	Г. Апеляція, монтаж, боцман, палуба, файл, глосарій, кредит, склероз, шпатель, ампутація, резекція.
6. Жаргонізми	Д. Акаунт, блог, діджей, еспресо, кастинг, лаунж, ноутбук, пранк, тренд, фан, хакер, шопінг

10. Отож, приступимо до нашого останнього завдання. Для початку вам потрібно відредагувати підкреслені слова в тексті.

«Саме більше і саме дорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум досвід, почування.

Навчаючись з малих літ балакати, ми разом з тими словами, що приходиться їх запам'ятати, набуваємо і розуміння того, що ті слова визначають, – чи назву якої речі, чи думку про щонебудь. Тобто – ми разом з словами набираємося і розуму, набуваємо чужих думок, навчаємося самі думати і ті думки викладати словами. Наші діти у свою очередь додають до здобутого від нас скарбу мови своїх вимовів того, що їм за свого життя довелося навчитися, передумати, пережити... Таким побитом і складається людська мова, що з кожним новим коліном все більше та більше шириться – зростає...» [68].

Можливо, хтось знає хто є автором цих слів? Це Панас Мирний. Він підкреслює, що найдорожчим добром кожного народу є його рідна мова. Чи погоджуєтесь ви з автором? Чому? (відповіді учнів)

Підсумок заняття. У кожної з команд було 10 завдань та час їх виконати. Перемогла та команда, яка набрала найбільшу кількість балів.

Вітаємо наших переможців! Нехай це заняття мотивує вас ще більше вивчати українську мову, піклуватися про її чистоту, берегти та цінувати її. До наступної зустрічі на мовному гуртку!

Далі пропонуємо провести заняття, яке міститиме теоретичну та практичну частини, з теми **«Важливість збереження рідної мови. Практика лінгвоциду української мови»** (додаток 5).

Мета:

- **формування предметних компетентностей:**
- *ознайомити учнів із поняттями «лінгвоцид» та «методи лінгвоциду»;*
- *формувати громадянську та соціальну компетентності, патріотизм, а також компетентність спілкуватися українською мовою.*
- **формування ключових компетентностей:**
- *спілкування рідною мовою;*
- *уміння навчатися впродовж життя;*
- *соціальна та громадянська компетентності.*

2.2. Перебіг і результати педагогічного експерименту

Для перевірки ефективності створеної системи вправ, які використовуються на позакласних заняттях з української мови в старших класах, ми використали науково-дослідний метод, а саме – педагогічний експеримент, який реалізували під час проходження педагогічної практики на базі Вараського ліцею №3 Вараської міської ради.

Мета педагогічного експерименту – перевірка ефективності проведення позакласних занять з української мови для учнів 10 класу профільного рівня навчання, на основі створених вправ та занять із метою поглиблення знань та формування в учнів цінностей та ціннісних орієнтирів.

У педагогічному експерименті взяли участь 10 вчителів української мови з різним досвідом роботи та 54 учні 10 – 11 класів.

Реалізація педагогічного експерименту відбувалась протягом трьох етапів: констатувального, формувального та контрольного.

Під час першого етапу нам вдалося виявити стан досліджуваної проблеми за допомогою спостереження за навчальним процесом та проведення анкетування вчителів української мови та учнів старших класів.

Результати анкетування вчителів детально описані в підрозділі 2.1. Загальні результати подаємо в таблиці (табл.9):

Табл. 9 Організація позакласної роботи з української мови для учнів старших класів Вараського ліцею №3 на першому етапі педагогічного експериментування

Частота проведення позакласної роботи	Систематично 60%	Час від часу 30%	Дуже рідко 10%
Позакласна робота - це	Можливість покращити знання учнів та сформувати в них високорозвинену особистість 80%		Надолужити брак часу на уроках 20%
Методи, які найбільш формують цінності	Проблемні ситуації, ігри, ІКТ, життєві приклади 85%		ІКТ, ігри 15%
Форми позакласної роботи, які використовують	Найбільше: проекти, тематичні заходи, брейн-ринги, вікторини, гуртки, конкурси		Найменше: конференції, вебінари, стінгазети
Рівень зацікавленості учнів у проведенні позакласної роботи	Зацікавлені 40%		Незацікавлені 60%

Табл. 10 Результати анкетування учнів старших класів Вараського ліцею 3 на першому етапі педагогічного експериментування

Відвідування позакласних заходів	Систематично 35%	Рідко 39%	Не відвідують 26%
Позакласна робота – це	Покращення знань за допомогою нових, креативних методів 30%	Гарно проведений час 60%	Не повністю розуміють що це 10%
Форми позакласної роботи	Найулюбленіші: Проекти 75% Вікторини, олімпіади 80% Екскурсії 70%		Менш важливі: Мовні вечори 55%
Пріоритетність цінностей	Любов, повага, терпеливість 38%	Дороге авто та фінанси 30%	Кар'єра, друзі та розваги 32%
Нестача цінностей	Відповідальність, чесність 70%	Повага, терпеливість 30%	
Ставлення до позакласної роботи	Задоволені 80%		Частково задоволені 20%

Результати анкетування вчителів та учнів (табл. 9, 10) допомогли зробити висновок, що багато учнів не мають бажання відвідувати позакласні заняття, не є повністю задоволеними проведенням позакласної роботи; великий відсоток учнів мають в пріоритеті матеріальні цінності, а не моральні; не всі розуміють призначення та мету позакласної роботи тощо.

Наступний етап педагогічного експерименту – формувальний. Під час цього етапу нам вдалося провести позакласні заходи для учнів 10 класу філологічного профілю навчання. Проведені заходи містили у собі систему вправ, яку ми створили з метою покращення знань учнів, їхньої мотивації та формування правильних цінностей.

Нам вдалося провести під час педагогічної практики для учнів декілька занять мовного гуртка. Заняття були різного характеру: тематичні заходи з додаванням різних типів вправ, вікторини. Мета занять – покращити знання учнів з певних тем української мови, мотивувати їх відвідувати позакласні заходи, формувати правильні цінності.

Після другого етапу було проведено повторне анкетування (**Додаток 4**) учнів для перевірки ефективності запропонованих завдань. Згідно з другим анкетуванням, робимо висновок, що запропонована експериментальна система вправ та заняття виявились ефективними, оскільки відсоток задоволених учнів від позакласної роботи зріс на 10%, більше учнів стало відвідувати позакласні заходи (55% систематично, 35% рідко, 10% – не відвідують), зріс відсоток учнів з правильним ціннісним пріоритетом (на 32%), 85% учнів мають правильне розуміння щодо необхідності проведення позакласної роботи в школі (табл.11).

Табл. 11

Результати анкетування учнів на контрольному етапі педагогічного експерименту

Ставлення до позакласної роботи	Задоволені 90%		Частково задоволені 10%
Відвідування позакласних заходів	Систематично 55%	Рідко 35%	Не відвідують 10%
Пріоритетність цінностей	Моральні 70%		Матеріальні 30%

Позакласна робота - це	Покращення знань, формування цінностей 85%	Весело проведений час 15%
-----------------------------------	---	--

Отже, запропонована експериментальна система вправ виявилась ефективною та доцільною для використання її у позакласних заходах з української мови для учнів старших класів філологічного профілю навчання.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

Для ефективної розробки експериментальної системи вправ з української мови для позакласних заходів, ми врахували сучасні лінгводидактичні підходи вивчення української мови, а саме: компетентнісний, особистісно орієнтований та діяльнісний. Також провели анкетування для учителів та учнів 10-11 класів Вараського ліцею №3 з метою визначення рівня організації позакласної роботи у ліцеї та зацікавленості школярів до проведення позакласних заходів.

Результати анкетування допомогли зробити висновок, що багато учнів не зацікавлені у проведенні позакласної роботи з української мови, не всі форми та методи підходять учням, а також виявлено низький рівень правильно сформованих цінностей, що є теж частиною нашого завдання.

Отже, основними завданнями власної експериментальної системи вправ ми виокремили: 1) формування в учнів стійкої мотивації вивчати українську мову в процесі позакласної роботи; 2) створення вправ, заходів, які формуватимуть правильні ціннісні орієнтири в старшокласників.

Серед форм проведення позакласних заходів з української мови ми виділили мовний гурток, оскільки він проводиться систематично, із постійним контингентом учасників та згідно зі складеним планом, на відміну від інших форм роботи.

Для створення експериментальних вправ ми розглянули різні їх класифікації та обрали класифікацію, яку пропонує С. Карман, поділяючи вправи на: підготовчі, вступні, тренувальні, творчі та контрольні.

У другому розділі ми навели приклади усіх типів вправ (за С. Карманом) для позакласних заходів з української мови. Розроблені вправи спрямовані на краще засвоєння навчального матеріалу, формування цінностей передбачених НУШ та ключових і предметних компетентностей учнів.

Далі ми перевірили ефективність розробленої системи вправ у Вараському ліцеї №3 під час проходження педагогічної практики. Педагогічний експеримент складався з трьох етапів: констатувального, формувального та контрольного.

На першому етапі провели анкетування, на другому – реалізували розроблену систему вправ. Третій етап, який також складався з анкетування допоміг дійти висновку, що запропонована нами експериментальна система вправ виявилась ефективною.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі ми проаналізували нормативну базу дослідження: Укази президента України, закони, національні програми та Концепції, які пов'язані з вихованням учнів о освітніх закладах та дійшли висновку, що виховання в освітньому середовищі – невід'ємна частина процесу освіти, яка базується на культурних та загальнолюдських цінностях.

Завданням учителів постає не лише навчити учнів та донести їм необхідні теоретичні знання, а й зробити духовний, моральний внесок в дітей для їх гармонійного, повноцінного формування та зросту, що вдало реалізується у процесі позакласної роботи.

Ми розглянули різні підходи до тлумачення поняття « позакласна робота» та визначили, що це складова частина навчально-виховної роботи в закладах освіти, яка не лише поглиблює теоретичні знання, а й уможливорює розвиток індивідуальних запитів учнів та їхніх здібностей, розширює кругозір тощо.

У процесі позакласної роботи реалізуються такі завдання: виховання поваги до рідної мови, формування патріотизму; покращення мовлення, вироблення навичок правильно висловлюватися; формування мотивації вивчати та досліджувати українську мову; розвиток індивідуальних здібностей учнів.

За кількістю учасників виділяють такі форми позакласної роботи: індивідуальна (написання наукових досліджень, творчих робіт), групова (мовний гурток, лінгвістичні мовні товариства) та масова (олімпіади, тижні української мови, вікторини, конкурси тощо).

За періодичністю проведення форми позакласної роботи поділяють на епізодичні (мовні конкурси, олімпіади, екскурсії) та систематичні (мовний гурток, ведення сайту тощо).

Проведення уроків української мови та позакласних заходів має бути спрямоване і на формування правильних ціннісних орієнтирів в учнів, зокрема запропонованих програмою Нової української школи, оскільки моральне, громадянське та екологічне виховання є не менш важливим від розумового.

Важливим виховним пріоритетом ми визначили формування в учнів правильного погляду на суспільство через призму цінностей.

Основні цінності, передбачені НУШ та які мають формуватися в учнів як і під час уроків так і поза ними: відповідальність, гідність, свобода, любов, повага, патріотизм, толерантність, справедливість тощо.

Ми проаналізували психологічні особливості старшокласників та виявили їхні основні ознаки: вироблення власного світогляду, визначення з майбутньою діяльністю, внутрішня позиція дорослої особистості та усвідомлення себе як частини суспільства.

Для учнів старших класів характерне біологічне дозрівання та початковий етап фізичної зрілості, що формує в них високу самооцінку та впевненість.

Однак для цього віку притаманна залежність від зовнішніх впливів та слабкість волі.

Різні вчені досліджували питання позакласної роботи з української мови в старших класах. На думку деяких, вибираючи методи вивчення української мови необхідно брати до уваги дидактичні та лінгводидактичні принципи.

Позакласна робота у профільних класах має свої особливості: поглиблення та розширення здобутих знань, виховання самостійності та ініціативності учнів, розвиток творчих здібностей різними методами, серед яких виокремлюють музейні засоби.

Для організації позакласної роботи у профільних класах необхідно базуватися на загально-дидактичних принципах: індивідуальний підхід, використання наочності, науковість, активність та свідомість, доступність, послідовність та систематичність.

За результатами теоретичних напрацювань, ми розробили експериментальну систему вправ позакласної роботи з української мови та перевірили її ефективність.

На констатувальному етапі дослідження провели анкетування вчителів української мови та учнів старших класів у Вараському ліцеї №3. Результати

дозволили нам виявити рівень організації позакласної роботи з української мови у ліцеї та ступінь мотивації учнів до її проведення.

На формувальному етапі ми застосували створену систему вправ під час проведення мовного гуртка, оскільки це найефективніша форма роботи, яка проводиться систематично. Метою розроблених вправ було поглиблення знань учнів з деяких тем, формування у них цінностей рекомендованих НУШ та мотивації вивчати українську мову у процесі позакласної роботи.

На контрольному етапі педагогічного експерименту провели повторне анкетування для виявлення рівня зацікавленості учнів та організації позакласної роботи. Результати показали, що запропонована система вправ виявилась ефективною, оскільки відсоток задоволених учнів проведенням позакласних заходів зріс, а також виявлено вищий рівень сформованості цінностей.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова В. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8-9 класах загальноосвітнього навчального закладу. Педагогічний процес: теорія і практика (серія: педагогіка) № 2 (57), 2017. С.120–124.
2. Алексеєнко Т. Ф., Журба Т. О. та ін. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ, 2018. 40с.
3. Аркушин Г. На заняттях мовного гуртка. УМЛШ. № 4.
4. Баля С., Кучерук А. Про організацію виховної роботи в закладах освіти у 2023/2024. *Майбуття*. 2023. № 13-16, липень-серпень. С. 75–77.
5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ : ІЗМН, 1998. 204с.
6. Беляєв О. М., Мельничайко В. Я. Методика вивчення української мови в школі. Київ : Рад. школа, 1987, 246 с.
7. Бібік Н. М. Нова українська школа: poradник для вчителя. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160с.
8. Біблія або Книги святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка : - Українське Біблійне Товариство, Київ: 1988. 1523с.
9. Бугайова Н. Дослідницька робота учнів на уроках української мови і літератури та у позаурочний час. Олександрія, 2013. 66 с.
10. Будник О. Б. Психологічні особливості екологічного мислення та їх вираховування у господарському вихованні школярів: збірник наукових праць: філологія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ. 1998. Ч. 1. С. 58–65.
11. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків. «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2004. 42с.
12. Вашуленко О.В. Застосування різних видів повторення на уроках української мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія «Педагогіка. Соціальна робота». Випуск 12–13. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2007. 12с.
13. Вегеш А. І. Методика викладання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах: методичний посібник для студентів 4–5 курсів філологічного факультету. Ужгород, 2022. 101 с.

14. Вербицький В. В. Позаурочна та позакласна освітня (неформальна) діяльність в умовах розвитку стратегії виховання України. 14с.
15. Гальорка О. А. Виховна спрямованість позакласної роботи УМЛШ. 2010. №3. С.60–65.
16. Глазова О. Гурткова робота: думати, шукати, експериментувати. УМЛШ. 1988. № 4.
17. Голобородько К. Ю. Позакласна робота з рідної мови в школі: вид. група «Основа». Вип. 2 (15), 2005. 144с.
18. Горобченко Н. Організація позакласної роботи як одна з умов успішного оволодіння іноземною мовою [Електронний ресурс] режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/25525>.
19. Гоян Я. Слухаймо Олеся. *Мова і культура*. Світогляд №2, 2008. 80с.
20. Грипич С., Слобода О. Організація позакласної роботи в сучасному навчальному закладі як інноватика в освітньому просторі. Рівне: РДГУ, 2014. 15 с.
21. Гудима Н. В. Класифікація основних типів запозичень у сучасні літературній мові. *Наукові праці*, 2009. С. 147–151.
22. Гущина Н. І., Орлова Т. Г. Нова українська школа: організація позаурочної діяльності в початковій школі на засадах партнерської взаємодії учасників освітнього процесу : навчально-методичний посібник. Київ : Вид-во «Освіта», 2021.160 с.
23. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) Освіта. груд. № 44, 45, 46.
24. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2004. № 1–2. С. 5 – 60.
25. Державний стандарт базової середньої освіти. № 898 від 30 вересня 2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/.
26. Діденко Н. М. Методика позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання : *Автореферат дисертації*. Київ, 2016. 24с.

27. Діденко Н. М. Методика позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання. Дисерт. на здобуття наук. ст. канд. пед. наук : Київ, 2016. 299с.

28. Дмитрієва С., Бутузова Л. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань старшокласників. *Психологія «Наука і освіта»*, №5, 2016. С. 166–171.

29. Енциклопедія освіти. АПН України; голов.ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040с.

30. Заболотний О. В. : (рівень стандарту) : підруч. для 10-го кл. закл. заг. сер. освіти. Київ : Генеза, 2018. 192 с.

31. Заброцький М. М. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ: МАУП, 1998. 92с.

32. Заєць В. Г. Лінгвометодичні засади навчання української мови учнів 8-9-х класів з поглибленим вивченням на текстовій основі міжпредметного змісту : дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2013. 259 с.

33. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 7. 10. 2024).

34. Закон України «Про медіа» №47-50, ст. 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/conv#n1825> (дата звернення: 7.10. 2024).

35. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017р.№2145-VIII; URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 7.10. 2024).

36. Закон України «Про освіту» зі змінами 2024 рік №2145-VIII від 05.09.2017, редакція від 21.11.2021. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 7.10.2024).

37. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T01240> (дата звернення: 7.10.2024).

38. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <http://surl.li/jmga> (дата звернення: 6.10.2024).

39. Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. заклад. заг. сер. Освіти. Харків : вид-во «Ранок», 2018. 272с.

40. Караман С. Позакласна робота з української мови. Українська література в загальноосвітній школі. 2004. №9. С. 45-47.

41. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1997. С. 22.

42. Кобилянський І. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки (На допомогу керівникові лінгвістичного гуртка). УМЛШ. 1986. № 1.

43. Кобиринка Г., Рябець Л. Українська діалектологія: витоки та перспективи. *Інститут української мови НАН України*, Київ, №4. 9с.

44. Ковтун (Бугайчук) О. Основні підходи до розвитку українського літературного мовлення учнів у позакласній роботі. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. *Збірник наук. пр.* Київ, 2002. Вип. 4. С. 19–27.

45. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи. *Теорія і практика*. Тернопіль : *Підручник і посібники*, 2004. С 86, 113.

46. Комогорова М. І. Поняття «завдання» та «вправа» у системі, спрямованої на забезпечення міцності знань учнів з гуманітарних дисциплін. Новий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 17. *Теорія і практика навчання та виховання*. С. 70–74.

47. Конвенція про права дитини (ратифікована Постановою ВР від 27.02.91 р. № 789-XII) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 7.10.2024).

48. Концепція профільного навчання в старшій школі. Освіта України. 2013. 22 жовтня, №1456.

49. Концепція профільного навчання в старшій школі. Освіта України. 2003. 10 червня, № 42–43.

50. Концепція Національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (дата звернення: 7.10.2024).

51. Концепція Позакласної виховної роботи в загальноосвітній школі. Київ, 1991. С. 34.

52. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови. *Навчально-методичний посібник*. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.

53. Котляревський І. Енеїда : поема. Худ.-іл. А. Базилевич. Київ: Дніпро, 1970. С. 26–27.

54. Красоткіна Н. Це наше, рідне, українське. *Збірка поезії*. 2024. 216с.

55. Кремінь Т. Д. інтерв'ю: URL: http://pmu.in.ua/museum_pedagogics/20-3/(дата звернення: 8.10.2024).

56. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. Основи національного виховання. Умань, 1993. с. 210.

57. Кульбабська О. В., Кардашук О. В. Крок у професію. Методика викладання української мови : навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. 256 с.

58. Курлова З., Слободянюк Т., Руда В.. Особливості написання та оформлення науково-дослідницьких робіт. КПНЗ «Київська Мала академія наук учнівської молоді». Київ, 2016. 24 с.

59. Кучерук О. А. Основи естетичного виховання в шкільному курсі української мови : навчальний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 200 с.

60. Любич О. І. Педагогічні засоби реалізації музейної педагогіки у позашкільних навчальних закладах [Електронний ресурс] [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvvd_2014_18\(1\)__49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvvd_2014_18(1)__49)(дата звернення: 8.10.2024).

61. Масенко Л. Українська мова в XX сторіччі: історія лінгвоциду. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 399с.

62. Матвійчук О.С. Як навчити школярів розв'язувати конфлікти. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 1. С. 13–17.
63. Матяш-Заяц Л.П. Конфліктна компетентність як умова успішного попередження та розв'язання конфліктів у ранньому юнацькому віці. *Психологія: зб. наук. пр. НПУ імені М.П. Драгоманова*. Вип. 24. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. С. 161–165.
64. Мацько Л. І., Семеног О. М. Українська мова. 10–11 класи : програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів : профільний рівень. Київ : Грамота, 2011. 136 с.
65. Мацько Л. І., Христенюк В. Явище лінгвоциду в історії української літературної мови (XVII–XIX ст.). *Українська мова*. 2003. Вип. 2. С. 58–62.
66. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. Київ : Рад. шк., 1984. 223 с.
67. Мельничайко В. Технічні засоби у позакласній роботі. *УМЛШ*. 1967. №8.
68. Мирний П. Рідна мова. Бібліотека української літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2610> (дата звернення: 6.10.2024).
69. Михайличенко С. С. Роль музейної педагогіки у науководослідницькій роботі школярів та студентів. Актуальні питання історії техніки: Матеріали 6-ї Всеукраїнської наукової конференції, 4–5 грудня 2008 р., м. Київ. ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2009. С. 235–238.
70. Міністерство освіти і науки України наказ 20.07.2004 N 601 «Про затвердження положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів». Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua> (дата звернення: 9.10.2024).
71. Моральна самосвідомість старшокласника (загальна характеристика та особливості формування). *Наукове електронне видання «Освітологічний дискурс»*. Режим доступу: <http://www.od.kubg.edu.ua>. № 4(8) (дата звернення: 6.10.2024).
72. Науменко Є. І. Кращі позакласні заходи. *Учитель року*. Упор. Є. І. Науменко, О. М. Чхайло. Харків : Вид. група «Основа», 2006. 144с.

73. Національна академія педагогічних наук України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/structure/institutions/museum/>.

74. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. Схвалено Указом Президента України від 5 травня 2020 року № 195/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 6.10.2024).

75. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Київ : Обереги, 1994. 72 с.

76. Олесь О. І. О слово рідне. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=850> (дата звернення: 6.10.2024).

1. 77. Олійник І. В. Психолого-педагогічні детермінанти формування дослідницьких здібностей. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». 2019. № 2 (18). URL: <https://www.pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2019/2/12.pdf> (дата звернення: 9.10.2024).

78. Омельчук С. Вивчення іменника на матеріалах лексичних новотворів: дослідницьке опрацювання. Українська мова і література в школі. 2012. № 4. С. 15–17.

79. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.

80. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ: Ленвіт, 2011. 256 с.

81. Пентиліук М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Українська мова. 10 – 11 класи : програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (з українською мовою навчання) : рівень стандарту. Київ : Грамота, 2011. 48 с.

82. Пентиліук М. І., Караман С. О., Горошкіна О. М. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. Київ : Ленвіт, 2009. 399 с.

83. Пентиліук М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. Київ : Ленвіт, 2009. 400с.

84. Пентилюк М. І. Навчально-методичний посібник для студентів-філологів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2000. 264 с.
85. Пентилюк М. Теоретичні засади методики навчання української мови. Українська мова й література в сучасній школі. 2013. №5. С. 2–6.
86. Передрій Г. Р. Позакласна робота з української мови в 4-8 класах. Посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1979. 157с.
87. Піддубний М. А. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. Формування ціннісних орієнтацій покоління цифрової епохи засобами української мови і літератури. Матеріали вебінару. URL: https://roippro.org.ua/upload/iblock/db0/veb_nar-16.10.2020.-pos_bnik..pdf (дата звернення: 15.05.2022).
88. Пічкур М. О., Демченко І. І., Базильчук Л. В. Методика викладання образотворчого мистецтва. Позакласна робота : навчальний посібник. Умань : Алмі, 2010. 264 с.
89. Поливач М. День української писемності та мови – свято розвитку державної мови. URL: <https://nubip.edu.ua/node/136089> (дата звернення: 6.10.2024).
90. Потапенко О. Робота мовного гуртка. Дивослово. 1998. № 10.
91. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс. Посібник для студентів пед. університетів та інститутів. Колектив авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
92. Прислів'я та приказки про мову. Український фольклор URL: <https://spadok.org.ua/folklor/pryslivya-pro-movu> (дата звернення: 6.10.2024).
93. Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник О. М. Степанов Київ : «Академвидав», 2006. 424с.
94. Психологія особистості. Словник-довідник. За ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.
95. Савченко О. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2002. 368 с.
96. Савчин М. В. Вікова психологія. Навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 359с.

97. Сваричевська А. В. Мововбивство української мови. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 27. Том 3. С.9-13.
98. Свашенко А. Позакласна робота з фразеології. *УМЛШ*. 1986. № 4.
99. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
100. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ : Просвіта, 2001. 416с.
101. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник. Колектив авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.
102. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в СРСР. Нью-Йорк; Торонто; Сідней: Наук. т-во ім. Шевченка в США, 1969. 318 с.
103. Сокол Л. М. Специфіка готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору: збірник наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ. 2006. Т. VIII. Вип. 7. С. 312 –316.
104. Сторінки успіху. Відеоролик
URL:<https://youtu.be/GM83bxmdX8g?si=d6sROGtTd7Cb6li0> (дата звернення: 6.10.2024).
105. Сурякова М. В. Особистісні особливості старшокласників та їхні стратегії поведінки в конфлікті. Вісник «Педагогіка і психологія». №1 (3), 2–12. С. 110–116.
106. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності) : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури. 272с.
107. Ткаченко Т. В. Елементи просторіччя в мові прози Михайла Стельмаха. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. С.96–101.
108. Указ Президента України Про перенесення Дня української мови
URL:<https://www.president.gov.ua/documents/4552023-47641> (дата звернення: 9.10.2024).

109. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» URL: https://ips.ligazakon.net/document/U287_15?an=1&ed=2020_09_16 (дата звернення: 6.10.2024).

110. Указ Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 9.10.2024).

111. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. Київ : Академвидав, 2006. 560 с.

112. Хом'як І. Визначення орфограми у писемному мовленні. *Дивослово*. 1998. № 5.

113. Чак Є. Матеріали для позакласної роботи з фразеології. *УЛМШ*. 1968. № 5.

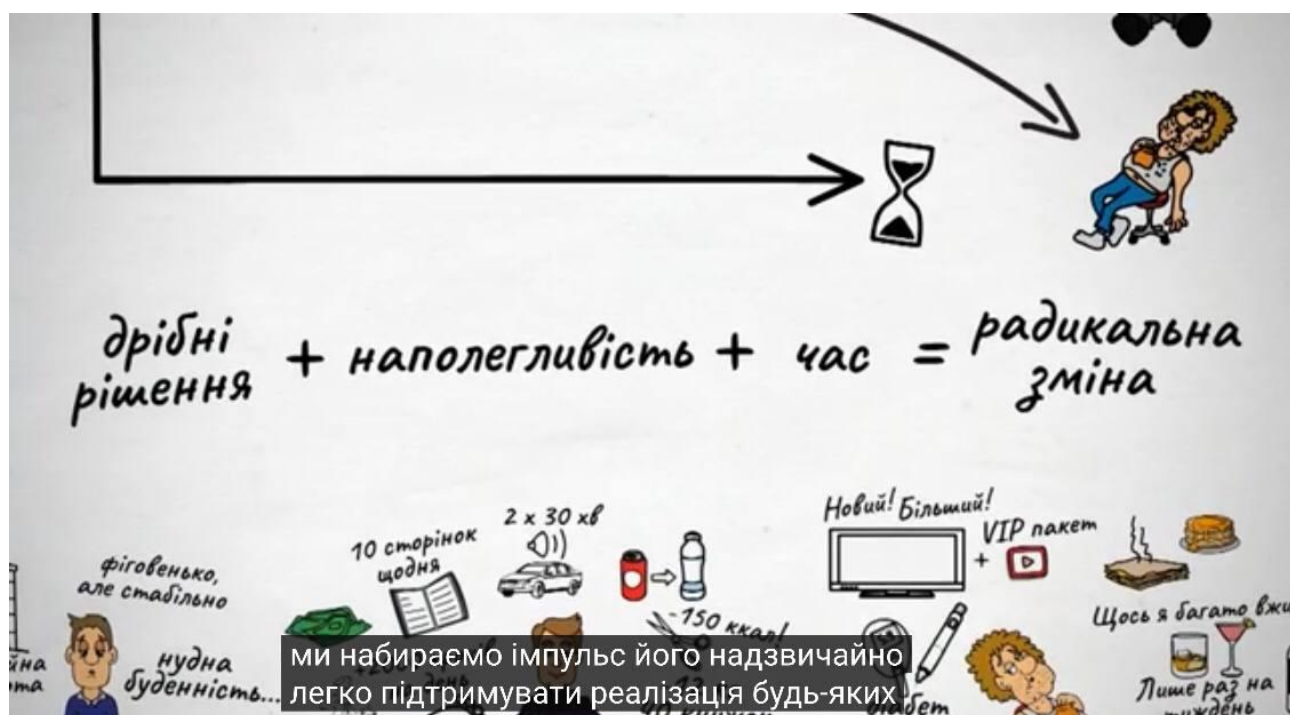
114. Шелехова Г. Т., Новосьолова В. І., Остаф Я. І. Українська мова. 10–11 класи : програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (з українською мовою навчання) : академічний рівень. Київ : Грамота, 2011. 56 с.

115. Шеремета Н. П. Історія української літературної мови : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2011. 132 с.

116. Якимчук М. Ю. Розвиток творчих здібностей лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії у процесі навчання української мови : дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Мирослава Юріївна Якимчук. Рівне, 2015. 297с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Анкета для вчителів**1. Чи проводите Ви позакласні заходи з української мови?**

А. Так.

Б. Ні.

2. Якщо проводите, наскільки часто?

А. Систематично.

Б. Час від часу.

В. Дуже рідко.

3. Що для Вас означає позакласна робота?

А. Можливість для учнів покращити знання з української мови.

Б. Можливість надолужити брак часу під час уроків.

В. Можливість додатково позайматися з обдарованими учнями.

Г. Інший варіант _____.

4. Які методи Ви використовуєте для мотивації учнів старших класів?

А. Ситуативні вправи, спрямовані на можливість визначитися з майбутньою професією.

Б. Міжпредметні зв'язки.

В. Інноваційні технології.

Г. Інший варіант _____.

5. Які методи, на Вашу думку, найбільш сприяють вихованню цінностей, ціннісних орієнтацій старшокласників?

А. Ігрові.

Б. Проблемні ситуації.

В. Інформаційно-комунікаційні технології.

Г. Інший варіант _____.

6. Яку форму чи форми позакласної роботи Ви використовуєте найчастіше?

А. Проєкти дослідно-пошукового характеру.

Б. Конференції, вебіари.

В. Мовні вечори, гуртки.

Г. Інший варіант _____.

7. Яку форму чи форми позакласної роботи Ви використовуєте найменше?

А. Проєкти дослідно-пошукового характеру.

Б. Конференції, вебіари.

В. Мовні вечори, гуртки.

Г. Інший варіант _____.

8. Хто бере участь у плануванні позакласних заходів?

А. Лише ви.

Б. Ви та учні.

9. Які цінності на Вашу думку важливо формувати під час позакласної роботи?

А. Любов та повага до рідної мови.

Б. Терпеливість.

В. Відповідальність.

Г. Усі вищезазначені.

10. Скільки відсотків учнів, на Вашу думку, зацікавлені в проведенні позакласної роботи з української мови?

А. 100%.

Б. 70%.

В. 40%.

Г. Інший варіант _____.

Дякуємо за Ваші відповіді!

Анкета для учнів (1)

1. Чи проводиться у вашому навчальному закладі позакласна робота з української мови?

А. Так.

Б. Ні.

2. Чи берете ви участь у позакласній роботі з української мови?

А. Так, завжди.

Б. Іноді.

В. Зовсім не беру участі.

3. Що для вас є позакласна робота?

А. Можливість підтягнути знання з української мови.

Б. Можливість гарно провести час.

В. Можливість поглибити вміння та навички для подальшого професійного зростання.

Г. Інший варіант _____.

4. Оцініть за 3 бальною шкалою значущість видів позакласної роботи:

3 бали – найулюбленіша форма роботи, має дуже важливе значення.

2 бали – не має великого значення, але іноді цікаво.

1 бал – зовсім не має значення.

А. Проекти дослідницько-пошукового характеру.

Б. Вікторини та олімпіади.

В. Створення стінгазет та мовні вечори.

Г. Екскурсія до музею.

5. Які форми та прийоми позакласної роботи вам імпонують?

А. Робота в групах.

Б. Лекційні та семінарські заняття.

В. Ігрова форма роботи, змагання.

Г. Самостійне опрацювання проблемних завдань.

6.Оцініть варіанти відповідей за 3 бальною шкалою у порядку значущості?

1 бал – найменш важливе.

2 бали – більш менш важливе.

3 бали – найважливіше.

А. Дороге авто та фінанси.

Б. Любов до ближніх, повага, терпеливість та відповідальність.

В. Кар'єра, друзі та розваги.

7. Яку з моральних цінностей ви хотіли б досягнути?

А. Відповідальність.

Б. Повага.

В. Терпеливість.

Г. Чесність.

8. Чи допомагає вам позакласна робота з української мови у формуванні поваги до мови та патріотизму?

А. Так, звичайно.

Б. Ні.

9. Чи задовольняє вас організація позакласної роботи у ліцеї?

А. Так.

Б. Частково.

В. Ні.

10. Що б ви хотіли змінити у проведенні позакласної роботи з української мови у вашому закладі?

Дякуємо за Ваші відповіді!

Анкета для учнів**1. Чи берете ви участь у позакласній роботі з української мови?**

- А. Так, завжди.
- Б. Іноді.
- В. Зовсім не беру участі.

2. Яке значення має для вас позакласна робота?

- А. Можливість підтягнути знання з української мови.
- Б. Можливість гарно провести час.
- В. Можливість поглибити вміння та навички для подальшого професійного зростання.

Г. Інший варіант _____.

3. Які форми та прийоми позакласної роботи вам подобаються найбільше?

- А. Мовний гурток.
- Б. Лекційні та семінарські заняття.
- В. Ігрова форма роботи, змагання.
- Г. Вікторини.

4. Оцініть варіанти відповідей за 3 бальною шкалою у порядку значущості?

- 1 бал – найменш важливе.*
- 2 бали – більш менш важливе.*
- 3 бали – найважливіше.*

- А. Новий будинок та авто.
- Б. Толерантність, повага, терпеливість та відповідальність.
- В. Друзі та розваги.

5. Яку з наведених нижче моральних цінностей ви хотіли б досягнути?

- А. Стриманість
- Б. Повага.
- В. Відповідальність.

Г. Чесність.

6. Чи допомагає вам позакласна робота з української мови у формуванні поваги до мови та людей, патріотизму?

А. Так, звичайно.

Б. Ні.

7. Чи задовольняє вас організація позакласної роботи у ліцеї?

А. Так.

Б. Частково.

В. Ні.

8. Які моральні цінності для вас найважливіші?

А. Чесність та відповідальність.

Б. Патріотизм.

В. Терпеливість та стриманість.

Г. Усі вище зазначені.

9. Чи берете ви участь у плануванні позакласних заходів?

А. Так.

Б. Іноді.

В. Все вирішує вчитель.

10. Що б ви хотіли змінити у проведенні позакласної роботи з української мови у вашому закладі?

Дякуємо за Ваші відповіді!

Тема заняття «Важливість збереження рідної мови. Практика лінгвоциду української мови».

Мета:

– формування предметних компетентностей:

– ознайомити учнів із поняттями «лінгвоцид» та «методи лінгвоциду»;
– формувати громадянську та соціальну компетентності, патріотизм, а також компетентність спілкуватися українською мовою.

– формування ключових компетентностей:

– спілкування рідною мовою;
– уміння навчатися впродовж життя;
– соціальна та громадянська компетентності.

Література:

1. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» URL: https://ips.ligazakon.net/document/U287_15?an=1&ed=2020_09_16.
2. Закон України «Про медіа» №47-50, ст. 120 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/conv#n1825>.
3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
4. Мацько Л., Христенко В. Явище лінгвоциду в історії української літературної мови (XVII–XIX ст.). Українська мова. 2003. Вип. 2. С. 58–62.
5. Шеремета Н. П. Історія української літературної мови : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2011. 132 с.
6. Сваричевська А. В. Мововбивство української мови. Закарпатські філологічні студії. Випуск 27. Том 3. С.9-13.
7. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Східній Україні. Нью-Йорк; Торонто; Сідней: Наук. т-во ім. Шевченка в США, 1969. 318 с.
8. Масенко Л. Українська мова в XX сторіччі: історія лінгвоциду. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 399с.

Перебіг заняття

Слово вчителя. У кожного народу є його рідна мова. Для громадян України – українська. Здається, що може відібрати у нас нашу мову? Невже є причини, через які народ може частково або ж повністю втратити свою рідну мову? Сьогодні ми поговоримо про це.

Згідно положень Стратегії національної безпеки, яка затверджена Указом Президента України (від 26 травня 2015 року), велику загрозу для національної безпеки України несе інформаційно-психологічна війна, різні способи приниження мови та культури українців, фальшиві історичні дані, які здебільшого формуються російськими ЗМІ [109].

У грудні 2022 року, був прийнятий закон «Про медіа» [34], який забороняє поширення інформації, що зневажає чи принижує українську мову та вносить сумніви щодо існування української нації чи мови.

В умовах війни розв'язаною росією, відповідальність за поширення неправдивої інформації є досить виправданою та потрібною, оскільки це слугує захисту національної безпеки та української мови.

У 53 статті Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [33] встановлено захист української мови від її приниження чи зневаги у публічних місцях, він навмисного перекручування мови в різних офіційних текстах, документаціях.

До зневажання державної мови та нації відносять і знуцання над державними символами, гімном України тощо.

Для правопорушників застосовують покарання різних видів. Від сплати штрафів навіть до позбавлення волі.

Чи відомі вам такі випадки порушення? (відповіді учнів)

Чи знайомі ви з поняттям «лінгвоцид»? Що це таке? (відповіді учнів)

Мова – одна з найскладніших структур, яку винайшли люди. Але, на жаль, вона має також здатність загинути.

Л. Мацько та В. Христенюк зазначають, що коли народ втрачає рідну мову – він автоматично втрачає свою національну ідентичність, що

призводить до втрати цілої нації. Оскільки мова – це невід’ємний фактор для відносин між людьми, який забезпечує розуміння одне одного на підсвідомому та глибинному рівнях [65].

Отже, лінгвоцид, або ж мововбивство – це цілеспрямоване та свідомо направлене знищення мови, яка є основною ознакою нації. Насамперед знищення мовлення нації спрямоване проти писемної її форми. Якщо геноцид – це знищення фізично людей, то лінгвоцид – аналогічне явище, яке стосується втрати не лише мови, а й спадщини та культури народу. Лінгвоциду передують певні причини, які все ж таки можливо не допустити [115].

На сьогоднішньому занятті ми зупинимось саме на лінгвоциді української мови. Найголовніше завдання, яке переслідує лінгвоцид – це втрата народом своєї історичної пам’яті, а також національної ідентичності. Це в свою чергу дозволяє поневолений народ підпорядкувати іншому. В Україні спостерігалися різні акти лінгвоциду мови, які були проведені під впливом прямих погроз, психологічного тиску та навіть застосовувалася фізична сила (тортури, вбивства).

Найбільше посягання на українську мову було і є створене російською державою. Лінгвоцид мови зі сторони росії здійснювався та частково є зараз через такі методи:

- 1) пряма заборона української мови агресором;*
- 2) приниження престижу української мови та її історичного становлення;*
- 3) подання української мови як неприродньої;*
- 4) уподібнення української мови до російської;*
- 5) принизливе ставлення до носіїв української мови;*
- 6) насаджування російської мови в українських освітніх закладах;*
- 7) мовна і демографічна політика;*
- 8) «свобода» вибору мови;*
- 9) Знищення української інтелігенції тощо.*

А. Сваричевська підмітила, що в період останніх чотирьох століть, росією було здійснено 134 заборони мови українців [97].

А зараз, ми з вами поринемо у історію української держави, а саме в періоди заборони або ж посягання на українську мову.

Початком лінгвоциду української мови дослідники вважають 17 століття, коли вперше було вилучено з церков книги, які надруковані українською мовою. Згодом їх взагалі спалили та замінили на російськомовні.

Через певний проміжок часу, Петром I було заборонено друкування книг українською мовою, а також вилучення україномовних текстів з релігійних книг.

Згідно наказу Петра II, було переписано українські державні документи російською мовою. Ось і почався масовий лінгвоцид українців. Українських дітей зобов'язали вивчати російську мову в школах, а згодом, навіть позакривали українські школи.

У 19 столітті російською імперією було видано Валуєвський циркуляр (1863 року) та Емський указ (1876 року), згідно з якими було створено низку заборон та перешкод для українців:

- 1) друк будь-якої літератури українською мовою;*
- 2) існування недільних шкіл;*
- 3) арешти культурних діячів;*
- 4) ввезення української літератури на територію;*
- 5) обмеження у театральному мистецтві (заборона вистав, народних пісень тощо).*

Окрім вищезгаданих заборон, українці постійно були під тиском та приниженням російської імперії, які в свою чергу зневажали українську мову та наголошували на її недорозвиненості.

Згодом, більшовицька партія створювала ще гірші умови для українців та їх мови, оскільки в її руках була влада, більшовики щодня контролювали життя простолюд [102].

Радянська система приховувала свої злочинні дії (знищення культури та мови українців), прикриваючись різними лицемірними гаслами: «братерська дружба народів», єдина сім'я» тощо. Це в свою чергу дозволяло радянській владі мати контроль та володіти усіма засобами масової інформації, яка мала безпосередній вплив на український народ.

Радянська система повністю контролювала структуру української мови: деякі слова, речення, правила правопису та граматичні форми стали повністю забороненими. Замість них були запропоновані інші слова та синтаксичні конструкції, які наближені до російської мови або ж взагалі повністю російські.

1928 року радянська комісія звинуватила український правопис, ніби він постає штучним бар'єром між їхніми мовами.

У 1933 році припинилося видання україномовних словників. Звичайно, цьому посприяла тодішня влада. Всі ці обмеження та зміни стали наслідком того, що в 2 половині 1930-х років, українські діти, молодь зовсім не мали навчальної літератури з вивчення української мови.

У 1958 році вивчення української мови в навчальних закладах було не обов'язковим, як до цього часу. Згодом навіть написання та захист дисертацій, які стосувалися української мови, літератури, відбувалося лише російською мовою [61].

З огляду на вищесказане, А. П. Сваричевська виокремлює три головних лінгвістичні справи, які були реалізовані росією для лінгвоциду української мови:

*– **криміналізація**, яка зображувала користування українською мовою як загрозу нації, через що була введена заборона її використання в освітній системі та державних справах;*

*– **діалектизація**, яка мала на меті заперечити статус «мови» для української мови, що призвело до її меншовартості, не важливості;*

*– **деінтелектуалізація**, яка представляла мову українців як селянську, нецивілізовану та некультурну.*

Всі ці заходи та справи проходили разом з тортурами, примушення людей виконувати певні накази, а також покарання тих, хто намагався уникнути виконання законів встановлених радянською системою [97].

Висновок. *Отже, ми з вами згадали деякі моменти з історії української мови, а саме – посягання на її цілісність та існування. Багато було встановлено заборон та інших перешкод для нашої мови, однак, як ми бачимо зараз, ніщо не зламало повністю української мови. Вона існувала, існує та буде існувати. А ми з вами покликані її берегти, цінувати, вивчати, любити. Адже, хто це зробить замість нас?*

На кінець заняття ми виконаємо з вами одне завдання. Згадайте, яке місце займає українська мова по милозвучності в світі? Так, друге місце.

Виконайте 7 тестових завдань (на місці пропуску оберіть правильний варіант):

1. У нього двоїться ____ очах.

А. У.

Б. В.

В. На.

2. Здалека ми помітили острів ____ океані.

А. У.

Б. В.

В. На.

3. Пізно __ же повертатися одній.

А. В.

Б. У.

4. На вулиці вже дощ не __ де.

А. Й.

Б. І.

5. На землю __ пали яблука.

А. У.

Б. В.

6. Вчитель, зайшовши до класу, привітав __сіх.

А. В.

Б. У.

7. Мої батьки проживають __Житомирі.

А. У.

Б. В.